

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

Факультет суспільно-гуманітарних наук

Кафедра політології та соціології

Допущено до захисту

Зав. кафедри Т.К.Пояркова

«___» _____ 2025 р.

УДК 321:316

Кваліфікаційна робота бакалавра

**«ПОЛІТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ 'КИТАЙСЬКОЇ МОДЕЛІ
РОЗВИТКУ'»**

рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

галузь знань: 05 «Соціальні та поведінкові науки»

спеціальність: 052 «Політологія»

Усик Андрій Олександрович,

4 курс, ПОЛб-1-20-4.0д,

Факультет суспільно-гуманітарних наук

Підпис

Науковий керівник:

Пояркова Тетяна Костянтинівна,

доктор політичних наук, професор

Підпис

Київ – 2025

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ «КИТАЙСЬКОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ»

1.1. Підходи до дослідження «китайської моделі розвитку».....	13-14
1.2. Концептуальні засади моделі.....	14-19
1.3. Історичні передумови формування.....	19-23

РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ КНР

2.1. Ключові характеристики політичної системи КНР	24-26
2.2. Період Мао Цзедуна.....	26-42
2.3. Реформи Ден Сяопіна.....	42-45
2.4. Сучасний етап при Сі Цзіньпіні.....	45-47

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ «КИТАЙСЬКОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ»

3.1. Поєднання авторитарного управління та ринкової економіки.....	48-53
3.2. Роль Комуністичної партії.....	53-59
3.3. Державне планування та регулювання.....	59-64

РОЗДІЛ 4. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

4.1. Порівняння з іншими моделями розвитку.....	65-68
4.2. Переваги та виклики моделі.....	68-75
4.3. Перспективи трансформації.....	75-78

ВИСНОВКИ	79-84
----------	-------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	.85-89
---------------------------------	--------

ВСТУП

Дослідження «китайської моделі розвитку» має особливу актуальність у сучасному геополітичному та економічному контексті. За останні чотири десятиліття Китай продемонстрував безпрецедентні темпи економічного зростання, трансформувавшись із аграрної країни з низьким рівнем доходу в провідну світову економічну потугу. Унікальність китайського досвіду полягає в успішному поєднанні елементів планової та ринкової економіки під керівництвом авторитарної однопартійної політичної системи, що кидає виклик традиційним західним теоріям про нерозривний зв'язок між економічною лібералізацією та демократизацією. Ця модель не лише змінила внутрішню динаміку Китаю, але й вплинула на глобальний економічний і політичний ландшафт, пропонуючи альтернативний шлях розвитку, який привертає увагу як академічних кіл, так і практиків у всьому світі.

У контексті глобальної конкуренції моделей розвитку, особливо після світової фінансової кризи 2008 року та пандемії COVID-19, китайська модель стала привабливою альтернативою для багатьох країн, що розвиваються. Її здатність забезпечувати швидке економічне зростання, політичну стабільність і соціальну мобільність у поєднанні з державним контролем робить її об'єктом пильного вивчення для країн Африки, Азії та Латинської Америки, які прагнуть модернізації без втрати національного суверенітету. Наприклад, такі країни, як Ефіопія та В'єтнам, уже запозичують окремі елементи китайського підходу, зокрема державне планування та інфраструктурні інвестиції, для прискорення власного розвитку [1].

Актуальність дослідження також зумовлена зростаючим впливом Китаю на міжнародній арені. Ініціативи, такі як «Один пояс, один шлях» (Belt and Road Initiative), Азійський банк інфраструктурних інвестицій (АБІІ) та концепція «спільноти єдиної долі людства», підкреслюють амбіції Китаю формувати глобальний економічний і політичний порядок. У той же час, ці ініціативи викликають занепокоєння в розвинених країнах, зокрема США та ЄС, що призводить до геополітичної конкуренції, торговельних воєн і технологічних обмежень. Розуміння еволюції та особливостей китайської моделі має ключове

значення для прогнозування подальших траєкторій глобального економічного та політичного розвитку, а також для аналізу перспектив взаємодії між Китаєм та іншими державами у міжнародній системі.

Крім того, китайська модель викликає інтерес через її здатність адаптуватися до нових викликів, таких як уповільнення економічного зростання, старіння населення, екологічні кризи та геополітична напруга. Успіх Китаю в подоланні бідності (зменшення рівня бідності з 88% у 1981 році до менш ніж 2% у 2020 році за даними Світового банку) та розвитку інфраструктури (наприклад, створення найбільшої у світі мережі високошвидкісних залізниць) контрастує з внутрішніми проблемами, такими як соціальна нерівність і обмеження громадянських свобод. Ця двоїстість робить китайську модель унікальним об'єктом для аналізу, який може надати уроки як для країн, що розвиваються, так і для розвинених держав [2].

Нарешті, актуальність дослідження підсилюється необхідністю переосмислення традиційних економічних і політичних теорій у світлі китайського досвіду. Західні теорії модернізації, які передбачали конвергенцію до ліберальної демократії як необхідної умови економічного прогресу, виявилися обмеженими в поясненні китайського феномену. Китайська модель, яка поєднує авторитарне управління з ринковими реформами, демонструє можливість «альтернативної модернізації», що враховує національну специфіку та культурно-історичні традиції. Це змушує дослідників і політиків переглядати усталені парадигми та шукати нові підходи до аналізу глобальних процесів [3].

Таким чином, дослідження «китайської моделі розвитку» є не лише академічно значущим, але й має практичну цінність. Воно дозволяє не тільки зрозуміти фактори успіху Китаю, але й оцінити її потенціал як моделі для інших країн, а також передбачити можливі виклики, які можуть вплинути на її стійкість у майбутньому. У сучасному світі, де глобальні економічні та політичні системи зазнають трансформацій, аналіз китайської моделі є необхідним для формування виваженої стратегії взаємодії з Китаєм і прогнозування його ролі у світовій системі.

Мета та завдання роботи

Мета дослідження: Комплексний аналіз еволюції «китайської моделі розвитку» від її історичних передумов до сучасного стану та виявлення ключових факторів її ефективності, що забезпечують швидке економічне зростання, політичну стабільність і глобальний вплив Китаю в умовах сучасних викликів.

Дослідження спрямоване на розкриття унікальних рис китайської моделі, які дозволили КНР трансформуватися з аграрної економіки в провідну світову супердержаву за кілька десятиліть. Аналіз охоплює не лише економічні та політичні аспекти, але й культурно-історичні, ідеологічні та геополітичні фактори, що формують її специфіку. Мета також включає оцінку потенціалу моделі для адаптації до нових умов, таких як демографічна криза, екологічні проблеми та посилення глобальної конкуренції, а також визначення її значення для інших країн, що шукають власні шляхи модернізації.

Завдання дослідження:

1. Визначити теоретичні основи та концептуальні засади «китайської моделі розвитку». Це завдання передбачає аналіз ідеологічних принципів, таких як «соціалізм з китайською специфікою», «Китайська мрія» та «чотири всебічні», а також їхнього зв'язку з традиційними китайськими філософськими концепціями, зокрема конфуціанством і легізмом. Особлива увага приділяється вивченню того, як ці засади поєднують марксистську теорію з прагматичними ринковими реформами, формуючи унікальну модель управління та економічного розвитку.

2. Дослідити історичні етапи еволюції політичної системи КНР та її вплив на формування унікальної моделі розвитку. Завдання включає аналіз ключових періодів – від маоїстської епохи (1949-1976) з її централізованим плануванням до реформ Ден Сяопіна (1978-1997), які запровадили ринкові механізми, і сучасного етапу при Сі Цзіньпіні, що характеризується посиленням централізації та глобальних амбіцій. Дослідження охоплює вплив політичних інститутів, зокрема Комуністичної партії Китаю (КПК), на економічні реформи та соціальні трансформації.

3. Проаналізувати особливості поєднання авторитарного управління та ринкової економіки в умовах КНР. Це завдання передбачає вивчення механізмів, які

дозволяють Китаю поєднувати сильну державу з ринковими стимулами, включаючи роль п'ятирічних планів, державних підприємств, меритократичної бюрократії та контрольованого залучення іноземних інвестицій. Аналіз також охоплює оцінку того, як авторитарна система забезпечує політичну стабільність і швидке прийняття рішень, а також її вплив на інновації та соціальну динаміку.

4. Здійснити порівняльний аналіз китайської моделі з іншими моделями розвитку. Завдання включає зіставлення китайської моделі з західною ліберальною моделлю (США, ЄС), моделлю «азійських тигрів» (Південна Корея, Тайвань, Сінгапур), радянською моделлю, індійською моделлю та моделями країн Латинської Америки й Африки. Аналіз спрямований на виявлення унікальних рис китайської моделі, її переваг (наприклад, швидкість реалізації реформ) і недоліків (обмеження свобод) у порівнянні з іншими підходами до модернізації.

5. Оцінити сильні та слабкі сторони «китайської моделі розвитку» та визначити її перспективи в умовах сучасних викликів. Це завдання передбачає аналіз ключових переваг моделі, таких як швидке економічне зростання, політична стабільність і гнучкість, а також її викликів, включаючи соціальну нерівність, екологічні кризи, демографічне старіння, обмеження громадянських свобод і геополітичну напругу. Дослідження також охоплює прогнозування майбутніх траєкторій моделі, зокрема її здатності адаптуватися до нових умов через економічну реструктуризацію, соціальні реформи, екологічну стійкість і технологічні інновації.

6. Вивчити вплив китайської моделі на глобальний економічний і політичний порядок. Завдання включає аналіз того, як ініціативи, такі як «Один пояс, один шлях», Азійський банк інфраструктурних інвестицій і концепція «спільноти єдиної долі людства», формують роль Китаю в міжнародній системі. Особлива увага приділяється оцінці того, як китайська модель впливає на країни, що розвиваються, і як вона сприймається розвиненими державами в контексті геополітичної конкуренції.

7. Оцінити значення китайської моделі для країн, що розвиваються, та її потенціал як універсального зразка. Це завдання передбачає аналіз того, які

елементи китайської моделі (наприклад, державне планування, інфраструктурні інвестиції чи меритократичне управління) можуть бути адаптовані іншими країнами, і які обмеження (зокрема культурна специфіка та авторитарний характер) роблять її унікальною. Дослідження також розглядає уроки китайського досвіду для країн Африки, Азії та Латинської Америки, які прагнуть швидкої модернізації.

8. Проаналізувати культурно-історичні фактори, що вплинули на формування китайської моделі. Завдання включає вивчення ролі конфуціанських цінностей (ієрархія, гармонія, меритократія), легістських принципів (сильна держава, законність) і концепції «Тянься» (Піднебесна) у формуванні політичної культури та економічної стратегії Китаю. Аналіз також охоплює вплив історичних подій, таких як «століття приниження» і маоїстські експерименти, на сучасну модель розвитку.

Методологія дослідження

Методологічною основою дослідження «китайської моделі розвитку» є комплексний міждисциплінарний підхід, який інтегрує інструментарій політичної економії, порівняльної політології, міжнародних відносин, історичного аналізу, соціології та культурології. Такий підхід дозволяє всебічно дослідити багатогранну природу китайської моделі, враховуючи її економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурно-історичні виміри. Поєднання різних дисциплін забезпечує глибоке розуміння взаємозв'язків між внутрішніми і зовнішніми факторами, що формують еволюцію моделі, а також її місце в глобальному контексті. У роботі застосовуються різноманітні методи, які доповнюють один одного, дозволяючи досягти поставленої мети та виконати завдання дослідження.

Застосовані методи:

1. Системний аналіз використовується для комплексного дослідження взаємозв'язків між різними елементами китайської політичної, економічної та соціальної системи. Цей метод дозволяє розглядати «китайську модель розвитку» як цілісну систему, де політичні інститути (КПК, Державна рада), економічні механізми (ринкові реформи, п'ятирічні плани), ідеологічні принципи («соціалізм з китайською специфікою») та культурні фактори (конфуціанська меритократія)

взаємодіють і формують унікальну динаміку розвитку. Системний підхід допомагає виявити ключові зв'язки, наприклад, між авторитарним управлінням і економічним зростанням, а також оцінити, як зміни в одній сфері (наприклад, економічні реформи) впливають на інші (політичну стабільність чи соціальну нерівність). Він також дозволяє аналізувати модель як частину глобальної системи, враховуючи її взаємодію з міжнародними економічними та політичними структурами [4].

2. Історичний метод застосовується для вивчення еволюції китайської моделі в хронологічній послідовності, починаючи від її історичних передумов (імперська спадщина, «століття приниження») до сучасного стану. Цей метод дає змогу простежити ключові етапи розвитку політичної системи КНР – маоїстський період (1949-1976), реформи Ден Сяопіна (1978-1997) і сучасний етап при Сі Цзіньпіні (з 2012 року) – та оцінити їхній вплив на формування моделі. Історичний аналіз допомагає виявити причинно-наслідкові зв'язки, наприклад, як провали «Великого стрибка» чи «Культурної революції» спонукали до прагматичних реформ, а також зрозуміти роль культурно-історичних традицій, таких як конфуціанство чи легізм, у сучасній системі. Метод також включає аналіз архівних документів і мемуарів для реконструкції політичних і економічних процесів [5].

3. Порівняльний метод використовується для зіставлення китайської моделі з іншими моделями розвитку, такими як західна ліберальна модель (США, ЄС), модель «азійських тигрів» (Південна Корея, Тайвань, Сінгапур), радянська модель, індійська модель та моделі країн Латинської Америки й Африки. Цей метод дозволяє виявити унікальні риси китайської моделі, її переваги (швидке зростання, стабільність) і недоліки (обмеження свобод, нерівність) у порівнянні з іншими системами. Порівняльний аналіз включає зіставлення економічних показників (наприклад, темпів зростання ВВП), політичних структур (авторитаризм проти демократії) і соціальних результатів (скорочення бідності, урбанізація). Він також допомагає оцінити, які елементи китайської моделі можуть бути адаптовані іншими країнами, і які є унікальними через культурний чи історичний контекст [6].

4. Інституційний аналіз застосовується для дослідження формальних і неформальних інститутів китайської політичної та економічної системи. Формальні

інститути, такі як Комуністична партія Китаю (КПК), Всекитайські збори народних представників (ВЗНП), Державна рада та судова система, аналізуються з точки зору їхньої структури, функцій і ролі в управлінні. Неформальні інститути, включаючи меритократичні традиції, патронажно-клієнтські мережі та культурні норми (наприклад, конфуціанська повага до ієрархії), досліджуються як фактори, що впливають на ефективність формальних структур. Цей метод дозволяє зрозуміти, як інститути забезпечують стабільність і адаптивність моделі, а також виявити їхні слабкі сторони, такі як залежність від політичної лояльності чи ризик корупції [7].

5. Статистичний аналіз використовується для оцінки кількісних показників економічного зростання, соціального розвитку та інших аспектів китайської моделі. Цей метод включає аналіз даних про ВВП, рівень бідності, індекс людського розвитку (HDI), обсяги іноземних інвестицій, витрати на дослідження та розробки (R&D), а також демографічні показники. Наприклад, статистичні дані Світового банку показують, що Китай скоротив рівень бідності з 88% у 1981 році до менш ніж 2% у 2020 році, а витрати на R&D у 2023 році склали 2,5% ВВП [8]. Статистичний аналіз дозволяє оцінити економічні та соціальні результати моделі, виявити тенденції (наприклад, уповільнення зростання чи старіння населення) і порівняти їх з іншими країнами. Він також використовується для оцінки впливу конкретних політик, таких як п'ятирічні плани чи ініціатива «Один пояс, один шлях».

6. Кейс-аналіз (case study) застосовується для детального дослідження окремих аспектів китайської моделі, таких як реформи Ден Сяопіна, антикорупційна кампанія Сі Цзіньпіна чи створення спеціальних економічних зон (СЕЗ). Цей метод дозволяє глибоко аналізувати конкретні події, політики чи інститути, виявляючи їхній вплив на загальну модель. Наприклад, кейс Шеньчженя як першої СЕЗ демонструє, як локальні експерименти сприяли економічному зростанню, а кейс «Культурної революції» показує ризики радикальних ідеологічних кампаній [9].

7. Дискурс-аналіз використовується для дослідження ідеологічних і пропагандистських текстів, які формують легітимність китайської моделі. Аналіз офіційних документів КПК, промов лідерів (зокрема Сі Цзіньпіна), концепцій («Китайська мрія», «соціалізм з китайською специфікою») і медіа дозволяє

зрозуміти, як ідеологія адаптується до ринкових реформ і глобальних викликів. Цей метод також допомагає оцінити роль націоналістичного дискурсу в мобілізації суспільства та зміцненні позицій Китаю на міжнародній арені [10].

8. Культурно-історичний аналіз застосовується для вивчення впливу традиційних китайських цінностей, таких як конфуціанство, легізм і концепція «Тянься» (Піднебесна), на сучасну політичну та економічну систему. Цей метод дозволяє зрозуміти, як історичні традиції формують меритократичну бюрократію, повагу до ієрархії та націоналістичний наратив, а також як вони впливають на сприйняття китайської моделі населенням і міжнародною спільнотою [11].

9. SWOT-аналіз використовується для оцінки сильних і слабких сторін китайської моделі, а також її можливостей і загроз у сучасних умовах. Сильні сторони (стабільність, швидке зростання) зіставляються зі слабкими (нерівність, обмеження свобод), а можливості (технологічний розвиток, глобальний вплив) – із загрозами (геополітична конкуренція, демографічна криза). Цей метод допомагає сформулювати рекомендації щодо майбутньої еволюції моделі.

Джерельна база дослідження є різноманітною та включає широкий спектр матеріалів, що забезпечують достовірність і обґрунтованість аналізу:

1. Офіційні документи КНР: Конституція КНР, звіти Національного конгресу КПК, п'ятирічні плани, промови лідерів (зокрема Сі Цзіньпіна), офіційні заяви уряду та партії. Ці джерела надають інформацію про стратегічні цілі, ідеологічні принципи та політичні ініціативи.

2. Статистичні дані міжнародних організацій: Звіти Світового банку, Міжнародного валютного фонду (IMF), Організації Об'єднаних Націй (UN), Світової організації торгівлі (WTO) та інших організацій, які містять дані про економічне зростання, бідність, торгівлю, демографію та соціальний розвиток Китаю. Наприклад, дані Світового банку про ВВП і скорочення бідності є ключовими для оцінки результатів моделі.

3. Національні статистичні джерела: Звіти Національного бюро статистики Китаю (NBS), які надають детальні дані про економічні, соціальні та демографічні показники, такі як ВВП, витрати на R&D, урбанізація та старіння населення.

4. Наукові праці провідних дослідників: Праці таких авторів, як Баррі Наутон, Девід Шамбо, Езра Ф. Вогель, Франк Дікьоттер, Деніел Белл, які аналізують політичну систему, економічні реформи, ідеологію та історичний контекст Китаю. Ці роботи забезпечують теоретичну базу та критичний аналіз.

5. Матеріали аналітичних центрів: Звіти Brookings Institution, Carnegie Endowment, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Chatham House та інших організацій, які досліджують китайську модель у контексті глобальної політики, економіки та безпеки.

6. Медіа та публічні джерела: Статті в міжнародних виданнях (The Economist, Financial Times), китайських державних медіа (Xinhua, People's Daily), а також аналітичні матеріали незалежних платформ. Ці джерела надають актуальну інформацію про сучасні тенденції та суспільні настрої.

7. Архівні матеріали та мемуари: Документи, пов'язані з маоїстським періодом, реформами Ден Сяопіна та сучасними подіями, а також мемуари політичних діячів і свідчення очевидців, які дозволяють реконструювати історичні процеси.

8. Академічні бази даних: Статті з журналів, доступних через платформи JSTOR, Springer, Elsevier, які охоплюють теми політичної економії, порівняльної політології та міжнародних відносин.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ «КИТАЙСЬКОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ»

1.1. Підходи до дослідження «китайської моделі розвитку»

Дослідження «китайської моделі розвитку» характеризується плюралізмом теоретичних підходів, що відображає складність та багатовимірність об'єкта аналізу. Сам термін «китайська модель» («中国模式», «Zhōngguó móshì») активно використовується як у китайському академічному дискурсі, так і в міжнародній науковій спільноті, хоча його зміст часто розуміється по-різному різними дослідниками.

Модернізаційний підхід розглядає китайський досвід крізь призму теорій модернізації, акцентуючи увагу на процесах індустріалізації, урбанізації та технологічного розвитку. Однак, на відміну від класичних теорій модернізації, які передбачають конвергенцію до західної моделі, китайський випадок демонструє можливість «альтернативної модернізації» з національною специфікою. Представники цього підходу (Хе Чуаньци, Чжан Веівей) наголошують на особливому китайському шляху модернізації, який відрізняється від західного досвіду [3].

Неоінституційний підхід фокусується на аналізі формальних та неформальних інституцій, які забезпечують функціонування китайської моделі. Особлива увага приділяється механізмам поєднання централізованого планування та ринкових механізмів, а також інституційним інноваціям, які дозволили ефективно адаптувати систему до змінюваних умов. Дослідники цього напрямку (Д. Норт, Ю. Цзянь) підкреслюють роль «двоколіїної системи» та поступових інституційних реформ у забезпеченні економічного зростання без політичної дестабілізації [7].

Підхід «авторитарного капіталізму» розглядає китайську модель як альтернативну форму капіталізму, що характеризується значною роллю держави в економіці та авторитарною політичною системою. Представники цього підходу (І. Брем, Д. Курланчик) аналізують специфіку «політичного капіталізму» в Китаї, акцентуючи увагу на взаємозв'язку між економічною ефективністю та політичним контролем. Згідно з цим підходом, китайська модель спирається на три основні складові: 1) сильна держава, здатна спрямовувати економічний розвиток; 2)

меритократична бюрократія, що забезпечує ефективне управління; 3) вибірковий, контрольований процес інтеграції у світову економіку [8].

Цивілізаційний підхід розглядає китайську модель розвитку в контексті унікальної культурно-історичної спадщини Китаю. Дослідники цього напрямку (Ту Вей-мін, Г. Хофстеде) підкреслюють роль конфуціанських цінностей, колективізму та особливого сприйняття часу у формуванні китайської моделі розвитку [9].

Світ-системний підхід аналізує китайську модель з позицій глобальної політекономії, розглядаючи її як стратегію «наздоганяючого розвитку» в умовах нерівномірного глобального капіталізму. Представники цього підходу (І. Валлерстайн, Дж. Аррігі) досліджують, як Китай використовує своє положення в світ-системі для реалізації власних інтересів. Особлива увага приділяється здатності Китаю перетворити своє напівпериферійне положення у світ-системі на джерело економічного зростання, використовуючи глобалізацію для отримання технологій, капіталу та доступу до ринків, водночас зберігаючи значну автономію у визначенні власної стратегії розвитку [10].

Різноманітність підходів до дослідження китайської моделі відображає складність та багатоаспектність цього феномена, а їх комплексне застосування дозволяє досягти більш повного розуміння специфіки китайського досвіду розвитку.

1.2. Концептуальні засади моделі

Концептуальні засади «китайської моделі розвитку» формуються на перетині офіційної ідеології Китайської Народної Республіки (КНР), практичних підходів до управління економікою та державою, а також глибоко вкорінених культурно-історичних традицій. Ця унікальна комбінація дозволяє Китаю поєднувати соціалістичні принципи з ринковими механізмами, авторитарне управління з меритократичною бюрократією, націоналістичні амбіції з глобальною інтеграцією. Концептуальні основи моделі відображають як ідеологічну спадщину марксизму-ленінізму, так і прагматичну адаптацію до сучасних викликів, що забезпечує її гнучкість і ефективність у динамічному глобальному контексті.

Офіційна ідеологічна концепція «соціалізму з китайською специфікою» становить фундамент китайської моделі розвитку. Сформульована Ден Сяопіном у кінці 1970-х років і розвинута його наступниками (Цзян Цземінем, Ху Цзіньтао, Сі Цзіньпіном), ця концепція поєднує марксистську теорію з прагматичним підходом до економічного розвитку. Вона базується на ідеї «початкової стадії соціалізму», яка визначає Китай як країну, що ще не досягла повного соціалізму, але перебуває на тривалому етапі розвитку продуктивних сил. Ця ідеологічна рамка обґрунтовує необхідність ринкових реформ, залучення іноземного капіталу, розвитку приватного сектору та інтеграції в глобальну економіку, зберігаючи при цьому соціалістичну риторику та керівну роль Комуністичної партії Китаю (КПК). Концепція дозволяє адаптувати марксистські принципи до реалій сучасного світу, що забезпечило Китаю економічне зростання на рівні 9-10% щорічно протягом чотирьох десятиліть [11]. Вона також інтегрує націоналістичні ідеї, такі як відновлення історичної величі Китаю, що посилює її легітимність у суспільстві.

Принцип «соціалістичної ринкової економіки» є ключовим елементом моделі, який передбачає синтез державного планування та ринкових механізмів при збереженні провідної ролі держави в стратегічних секторах економіки. На відміну від радянської моделі, яка спиралася на жорстке централізоване планування, і західної моделі вільного ринку, що мінімізує державне втручання, китайський підхід пропонує гібридну систему. Державні підприємства домінують у таких галузях, як енергетика, телекомунікації та транспорт, тоді як приватний сектор відіграє ключову роль у легкій промисловості, технологіях і сфері послуг. П'ятирічні плани, розроблені КПК, визначають стратегічні пріоритети, такі як інфраструктурний розвиток чи технологічні інновації, тоді як ринкові механізми стимулюють конкуренцію та ефективність. Цей синтез дозволив Китаю досягти швидкого економічного зростання, скоротивши рівень бідності з 88% у 1981 році до менш ніж 2% у 2020 році (World Bank, 2023). Водночас державний контроль забезпечує захист національних інтересів і запобігає економічній залежності від зовнішніх сил [12].

Доктрина «мирного піднесення/розвитку» формує зовнішньополітичну складову китайської моделі, підкреслюючи ненасильницький і неконфронтаційний

характер зростання Китаю на міжнародній арені. Запропонована у 2000-х роках Ху Цзіньтао, ця концепція акцентує на економічній співпраці, взаємовигідному розвитку та уникненні прямих конфліктів із іншими державами. Вона була доповнена ідеєю «спільноти єдиної долі людства», яку просуває Сі Цзіньпін, що обґрунтовує необхідність гармонійного співіснування країн і цивілізацій у глобалізованому світі. Ці концепції реалізуються через такі ініціативи, як «Один пояс, один шлях» (Belt and Road Initiative), яка передбачає інфраструктурні інвестиції в десятках країн, та Азійський банк інфраструктурних інвестицій (АБІІ), що пропонує альтернативу західним фінансовим інститутам. Доктрина допомагає Китаю позиціонувати себе як відповідального глобального гравця, хоча її впровадження викликає занепокоєння в розвинених країнах через зростання китайського впливу [13].

Концепція «Китайської мрії», запропонована Сі Цзіньпіном у 2012 році, є центральною ідеологічною платформою сучасного етапу розвитку. Вона спрямована на досягнення «великого відродження китайської нації» через комплексну модернізацію країни, підвищення добробуту населення та зміцнення міжнародних позицій Китаю. «Китайська мрія» інтегрує економічні цілі (досягнення статусу економіки з високим рівнем доходу до 2049 року), соціальні (скорочення нерівності, розширення середнього класу), культурні (відродження китайської культури) та геополітичні (глобальне лідерство). Ця концепція апелює до націоналістичних настроїв, пов'язуючи сучасний розвиток із подоланням історичних травм «століття приниження» (1839-1949). Вона також слугує інструментом мобілізації суспільства, об'єднуючи різні верстви населення навколо спільної мети [14].

Принцип «чотирьох всебічних», проголошений Сі Цзіньпіном у 2014 році, визначає стратегічні напрями реалізації китайської моделі на сучасному етапі. Він включає:

- Всебічну побудову помірно заможного суспільства (xiaokang), що передбачає ліквідацію крайньої бідності, підвищення рівня життя та розширення доступу до освіти й охорони здоров'я. Ця мета була офіційно досягнута у 2020 році, коли Китай оголосив про подолання абсолютної бідності.

- Поглиблення реформ, спрямованих на лібералізацію економіки, зміцнення приватного сектору та підвищення ефективності державних підприємств.
- Управління державою відповідно до закону (yifa zhiguo), що акцентує на зміцненні правової системи, боротьбі з корупцією та підвищенні прозорості, хоча законність залишається підпорядкованою політичним цілям КПК.
- Суворе управління партією, що підкреслює необхідність дисципліни, ідеологічної єдності та боротьби з корупцією всередині КПК. Цей принцип відображає посилення централізації за Сі Цзіньпіна [15].

Традиційні філософські та політичні концепції відіграють важливу роль у концептуальному обґрунтуванні китайської моделі, надаючи їй культурної легітимності та історичної глибини:

- Конфуціанська традиція акцентує на ієрархії, гармонії, меритократичному управлінні та моральній відповідальності еліт. Ці принципи проявляються в системі відбору кадрів, де просування залежить від компетенцій і результатів, а також у наголосі на соціальній стабільності та повазі до влади. Конфуціанська ідея «гармонійного суспільства», популяризована Ху Цзіньтао, залишається актуальною для сучасної політики.
- Легістська традиція підкреслює роль сильної держави, централізованого управління та закону як інструменту порядку. Легістські ідеї вплинули на авторитарний характер системи, де КПК виступає гарантом стабільності, а правова система підпорядковується політичним цілям.
- Концепція «Тянься» (Піднебесна) формує унікальне бачення міжнародного порядку, де Китай розглядається як центр цивілізації, що гармонійно об'єднує різні народи. Ця ідея лежить в основі таких ініціатив, як «Один пояс, один шлях», і контрастує із західним уявленням про конкурентний міжнародний порядок. Вона також підкріплює націоналістичний наратив про глобальну місію Китаю [9].
- Даоська філософія, хоча й менш виражена, впливає на прагматичний підхід до управління, зокрема через ідею адаптивності та гармонії з природними процесами. Наприклад, гасло Ден Сяопіна «переходити річку, намагаючись каміння» відображає даоський принцип поступових змін.

Прагматичний підхід до управління є ще однією концептуальною засадою, яка вирізняє китайську модель. На відміну від ідеологічно жорстких систем, таких як радянська, Китай демонструє здатність до експериментів і адаптації. Створення спеціальних економічних зон (СЕЗ) у 1980-х роках, поступове впровадження ринкових реформ і локальні пілотні проекти (наприклад, експерименти з консультативною демократією в Шеньчжені) ілюструють цей підхід. Прагматизм дозволяє Китаю тестувати нові політики на регіональному рівні перед їхнім загальнонаціональним впровадженням, що знижує ризики масштабних невдач. Цей принцип також проявляється в гнучкому реагуванні на глобальні виклики, такі як фінансова криза 2008 року, коли Китай швидко запровадив пакет економічного стимулювання на 4 трильйони юанів [16].

Націоналістичний вимір є важливим елементом концептуальних засад, що пов'язує сучасний розвиток із історичною місією Китаю. Ідея подолання «століття приниження» (1839-1949), коли Китай зазнав зовнішньої агресії та втрати суверенітету, пронизує офіційну риторику та суспільну свідомість. Націоналізм мобілізує населення навколо цілей модернізації, технологічного лідерства та глобального впливу, що особливо помітно в таких ініціативах, як «Зроблено в Китаї 2025» чи космічна програма. Водночас він посилює ідеологічну єдність, компенсуючи обмеження громадянських свобод [14].

Синтез глобального та локального є ще однією концептуальною рисою. Китайська модель інтегрує глобальні економічні практики (вступ до СОТ у 2001 році, залучення іноземних інвестицій) з локальними особливостями, такими як державний контроль і культурна специфіка. Цей синтез дозволяє Китаю використовувати переваги глобалізації, зберігаючи економічний і політичний суверенітет. Наприклад, Китай активно залучає іноземні технології, але обмежує доступ західних компаній до стратегічних секторів, таких як інтернет чи телекомунікації [17].

1.3. Історичні передумови формування

Формування «китайської моделі розвитку» обумовлене комплексом історичних факторів, які сформували унікальну траєкторію розвитку Китайської

Народної Республіки (КНР). Ці фактори включають багатовікову імперську спадщину, травматичний досвід колоніального приниження, політичні експерименти республіканського та маоїстського періодів, а також прагматичні реформи кінця XX століття. Поєднання цих елементів із запозиченням іноземного досвіду та адаптацією до глобальних викликів визначило специфіку китайської моделі, яка поєднує авторитарне управління, ринкові механізми та націоналістичний наратив.

Імперська спадщина (до 1911 р.) заклала основи централізованої бюрократичної системи, яка зберігає своє значення у сучасній китайській моделі. Протягом трьох тисячоліть імперського правління (від династії Цін до Цін) Китай розвинув складну систему управління, що базувалася на меритократичних принципах. Імператорська адміністрація спиралася на освічену еліту, яка проходила суворий відбір через іспити кежу, що оцінювали знання конфуціанських текстів і адміністративних навичок. Ця система сприяла формуванню професійної бюрократії, яка забезпечувала стабільність і ефективність управління величезною країною. Конфуціанська традиція, що наголошувала на ієрархії, гармонії, колективізмі та моральній відповідальності правителів, глибоко вкоренилася в політичній культурі Китаю. Вона вплинула на сучасну меритократичну систему відбору кадрів і суспільне сприйняття сильної централізованої влади. Крім того, легістські принципи, які акцентували на сильній державі та строгих законах, також залишили слід у підходах до управління, що проявляються в авторитарному характері сучасної системи. Концепція «Тянься» (Піднебесна), яка розглядала Китай як центр цивілізації, сформувала унікальне бачення глобального порядку, що простежується в сучасних ініціативах, таких як «Один пояс, один шлях» [18].

«Століття приниження» (1839-1949) – період напівколоніальної залежності Китаю від західних держав і Японії – мав вирішальний вплив на формування національної свідомості та політичної стратегії КНР. Починаючи з Опіумних війн (1839-1860), Китай зазнав серії поразок, втрати територій, нерівноправних договорів і економічної експлуатації з боку Великобританії, Франції, Японії та інших держав. Цей період, що завершився лише після перемоги комуністів у 1949 році, сформував

глибоке прагнення до національного суверенітету, економічної самодостатності та відновлення історичної величі. Травма «століття приниження» стала основою націоналістичного наративу, який пронизує сучасну китайську політику, зокрема ідею «Китайської мрії» та «великого відродження китайської нації». Цей досвід також вплинув на обережне ставлення Китаю до глобалізації: хоча країна активно інтегрується в світову економіку, вона зберігає суворий контроль над стратегічними секторами, такими як технології, енергетика та фінанси, щоб уникнути зовнішньої залежності [19].

Республіканський період (1911-1949) характеризувався політичною нестабільністю, пошуком моделей модернізації та громадянською війною. Повалення династії Цін у 1911 році відкрило епоху експериментів із різними політичними та економічними системами, включаючи республіканське правління, військові режими та соціалістичні ідеї. Протистояння між Гомінданом (на чолі з Чан Кайші) та Комуністичною партією Китаю (КПК) відображало конкуренцію двох візій розвитку: Гоміндан виступав за капіталістичну модернізацію з елементами демократії, тоді як КПК пропонувала соціалістичну модель із акцентом на селянську революцію. Незважаючи на розбіжності, обидві сторони поділяли прагнення до національного відродження, індустріалізації та подолання відсталості. Цей період також ознаменувався зовнішніми викликами, зокрема японською окупацією (1937-1945), яка посилила націоналістичні настрої. Досвід республіканського хаосу підкреслив необхідність сильної централізованої влади, що вплинуло на авторитарний характер політичної системи КНР після 1949 року [20].

Маоїстський період (1949-1976) заклав основи сучасної китайської моделі, хоча й через низку трагічних помилок. Після проголошення КНР у 1949 році КПК на чолі з Мао Цзедунем встановила однопартійну систему, централізоване планування та соціалістичну ідеологію, багато в чому запозичену з радянського досвіду. Було проведено аграрну реформу, націоналізацію промисловості та створено базову систему соціального забезпечення. Ці заходи сприяли підвищенню грамотності (з 20% у 1949 році до 65% у 1976 році) і розвитку промислової інфраструктури, зокрема заводів, електростанцій і залізниць. Проте радикальні експерименти, такі як

«Великий стрибок» (1958-1962) і «Культурна революція» (1966-1976), призвели до економічного спаду, соціального хаосу та гуманітарних катастроф, зокрема Великого голоду, який забрав життя від 15 до 45 мільйонів людей. Ці невдачі виявили обмеження жорсткого планування та ідеологічного фанатизму, змусивши КПК переосмислити підходи до розвитку. Водночас маоїстський період сформував сильну партійну дисципліну, ідеологічну єдність і національну консолідацію, які стали основою для наступних реформ [21].

Період реформ (з 1978 р.), ініційований Ден Сяопіном, став поворотним моментом у формуванні сучасної китайської моделі. Політика «реформ і відкритості» передбачала поступове впровадження ринкових механізмів, створення спеціальних економічних зон (СЕЗ), залучення іноземних інвестицій і розвиток приватного сектору при збереженні політичного контролю КПК. Прагматичний підхід, виражений у гаслі Ден Сяопіна «неважливо, якого кольору кішка, головне, щоб вона ловила мишей», відкинув ідеологічну догматику на користь економічної ефективності. Реформи дозволили Китаю досягти середньорічного зростання ВВП на рівні 9-10% протягом чотирьох десятиліть, скоротивши рівень бідності з 88% у 1981 році до менш ніж 2% у 2020 році (World Bank, 2023). Створення СЕЗ у Шеньчжені, Гуанчжоу та інших містах стало прикладом локальних експериментів, які потім масштабувалися на всю країну. Цей період також ознаменувався інтеграцією Китаю в глобальну економіку, зокрема вступом до Світової організації торгівлі (СОТ) у 2001 році, що посилює його експортний потенціал [22].

Досвід «азійських тигрів» (Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Гонконг) відіграв важливу роль у формуванні китайської моделі. Ці країни продемонстрували можливість швидкого економічного зростання через експортно-орієнтовану індустріалізацію, державне планування та інвестиції в інфраструктуру й освіту. Китай адаптував їхній досвід, зокрема через створення СЕЗ, підтримку стратегічних галузей і залучення іноземного капіталу. Наприклад, модель Сінгапуру, що поєднує авторитарне управління з ринковою економікою, вплинула на підходи Ден Сяопіна до реформ. Водночас Китай модифікував ці уроки, враховуючи власні масштаби,

соціалістичну ідеологію та культурну специфіку, що відрізняє його модель від «азійських тигрів» [23].

Досвід розпаду СРСР і кризи соціалістичних систем у Східній Європі наприкінці 1980-х – початку 1990-х років мав значний вплив на китайське керівництво. Падіння Радянського Союзу, спричинене економічним застоєм, політичною лібералізацією та втратою ідеологічної єдності, стало пересторогою для КПК. Китай зробив висновки, що економічні реформи необхідно проводити без послаблення політичного контролю, щоб уникнути дестабілізації. Це зумовило акцент на поступових реформах, збереженні партійної монополії та посиленні ідеологічної дисципліни. Наприклад, придушення протестів на площі Тяньаньмень у 1989 році відобразило рішучість КПК запобігти політичній лібералізації, що могло б призвести до втрати влади, як у СРСР. Уроки радянського досвіду також підкреслили важливість економічної гнучкості та інтеграції в глобальну економіку, що стало основою політики відкритості [24].

Культурно-історичні фактори додатково посилили унікальність китайської моделі. Конфуціанська етика, з її акцентом на гармонії, ієрархії та меритократичному управлінні, сформувала суспільне сприйняття сильної держави та дисциплінованої бюрократії. Легістські принципи, що наголошували на централізованій владі та суворих законах, вплинули на авторитарний характер системи. Даоська філософія, з її ідеєю адаптивності, відобразилася в прагматичному підході до реформ. Крім того, історична пам'ять про велич імперського Китаю та його роль як центру «Піднебесної» живить націоналістичні амбіції сучасного Китаю, що проявляється в таких концепціях, як «Китайська мрія» та «спільнота єдиної долі людства» [9].

Глобальний контекст також відіграв важливу роль. У період реформ Китай скористався можливостями глобалізації, залучаючи іноземні інвестиції, технології та ринки збуту. Водночас країна уникала повної економічної лібералізації, зберігаючи контроль над ключовими секторами, що відрізняє її від інших країн, які зазнали економічної залежності від Заходу. Геополітичні зміни, зокрема холодна

війна та зростання економік Східної Азії, створили сприятливі умови для інтеграції Китаю в глобальну економіку без втрати політичного суверенітету [17].

РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ КНР

2.1. Ключові характеристики політичної системи КНР

Політична система Китайської Народної Республіки має низку особливостей, які визначають її унікальність у порівнянні з іншими сучасними політичними системами.

Керівна роль Комуністичної партії Китаю (КПК) є основоположним принципом політичної системи КНР, закріпленим у Конституції. КПК, що налічує понад 95 мільйонів членів, здійснює політичне керівництво державою через систему партійних органів, паралельних державним структурам. Найвищим органом партійної влади є Національний конгрес КПК, який скликається раз на п'ять років і обирає Центральний комітет. ЦК, у свою чергу, обирає Політбюро та його Постійний комітет – фактичний центр прийняття ключових рішень у країні [25].

Принцип «демократичного централізму» передбачає поєднання внутрішньопартійних дискусій з жорсткою дисципліною та єдністю дій після прийняття рішень. Цей принцип поширюється не лише на партійні, але й на державні органи, забезпечуючи централізоване управління країною [4].

Система представницьких органів влади включає Всекитайські збори народних представників (ВЗНП) як вищий орган державної влади та місцеві збори народних представників різних рівнів. ВЗНП формально мають широкі повноваження, включаючи прийняття законів, затвердження бюджету та призначення вищих посадових осіб, але на практиці їх діяльність значною мірою визначається рішеннями КПК [26].

Виконавча влада представлена Державною радою (урядом) КНР на чолі з прем'єром, який призначається ВЗНП за поданням Голови КНР. Державна рада відповідає за реалізацію державної політики та управління адміністративними органами. В останні десятиліття відбувається поступова професіоналізація бюрократичного апарату та впровадження елементів меритократії у систему державної служби (Goodman, 2014).

Система колективного керівництва передбачає розподіл владних повноважень між різними інституціями та посадовими особами, що теоретично має

запобігати концентрації влади в руках однієї особи. Ця система сформувалася після смерті Мао Цзедуна як реакція на негативні наслідки культу особи, але в період правління Сі Цзіньпіна спостерігається тенденція до посилення персоналізації влади [27].

Принцип «соціалістичної законності» набуває дедалі більшого значення в політичній системі КНР, особливо після проголошення курсу на «управління державою на основі закону» [1]. Водночас, правова система зберігає інструментальний характер, підпорядковуючись політичним цілям КПК.

Ідеологічна гнучкість при збереженні соціалістичної риторики дозволяє адаптувати офіційну ідеологію до змінюваних умов розвитку. Показовим є включення до конституції КПК теорій «трьох представництв» Цзян Цземіня, «наукового погляду на розвиток» Ху Цзіньтао та «ідей Сі Цзіньпіна про соціалізм з китайською специфікою нової епохи» [27].

Система консультативної демократії представлена Народною політичною консультативною радою Китаю (НПКРК) та іншими консультативними органами, які забезпечують обмежену участь непартійних елементів у політичному процесі. Ця система дозволяє владі отримувати зворотний зв'язок від різних соціальних груп без запровадження конкурентної багатопартійності [28].

Контроль над інформаційним простором та громадянським суспільством є важливим елементом підтримання політичної стабільності. КПК здійснює цензуру традиційних і нових медіа, регулює діяльність неурядових організацій та обмежує прояви політичного інакомислення [29].

Таким чином, політична система КНР поєднує елементи авторитаризму, ленінської партійної держави та традиційної китайської політичної культури, що створює унікальну модель управління, яка забезпечує стабільність при проведенні масштабних економічних реформ. Ця система часто розглядається як «консультативний авторитаризм» або «авторитаризм, чутливий до громадської думки», що дозволяє режиму адаптуватися до соціальних та економічних змін, зберігаючи при цьому монополію КПК на політичну владу.

Меритократична бюрократія є ще однією визначальною рисою системи. Успадкована від конфуціанської традиції, вона базується на відборі та просуванні кадрів за їхніми професійними якостями, результатами роботи та лояльністю до партії. Система оцінювання державних службовців включає чіткі критерії, такі як економічні показники регіону чи ефективність реалізації партійних ініціатив. Цей підхід сприяє формуванню компетентної еліти, здатної управляти складною системою країни. Водночас меритократична модель обмежує політичну конкуренцію, що може призводити до корупції чи застою в довгостроковій перспективі.

Глобальна адаптивність політичної системи проявляється в її здатності реагувати на зовнішні виклики, такі як глобальні економічні кризи чи геополітична конкуренція. Наприклад, після фінансової кризи 2008 року Китай швидко запровадив пакет економічного стимулювання, що дозволило зберегти високі темпи зростання. У зовнішній політиці система підтримує концепцію «мирного розвитку», що поєднує інтеграцію в глобальну економіку з захистом національних інтересів, як це видно в ініціативі «Один пояс, один шлях».

2.2. Період Мао Цзедуна

Період правління Мао Цзедуна (1949-1976) став епохою формування основ політичної системи КНР та проведення радикальних соціально-економічних експериментів, які значною мірою визначили подальшу траєкторію розвитку Китаю.

Становлення однопартійної системи (1949-1956)

Становлення однопартійної системи характеризувалося встановленням контролю КПК над усіма сферами суспільного життя. Під час «демократичної диктатури народу» було проведено аграрну реформу, націоналізацію промисловості та банківської системи, а також кампанії проти «контрреволюційних елементів». У 1954 році була прийнята перша Конституція КНР, яка закріпила керівну роль КПК та соціалістичний шлях розвитку. Політична система цього періоду багато в чому наслідувала радянську модель з централізованим плануванням та партійним контролем над державними інституціями [31].

Формування єдиного національного фронту під керівництвом КПК включало співпрацю з «демократичними партіями», які визнавали керівну роль комуністів. Ця формальна багатопартійність не мала реального політичного змісту, але була важливим елементом легітимації режиму. Також у цей період відбувалась інтеграція національних меншин до нової політичної системи через створення автономних районів та преференційну політику, що поєднувалась із жорстким контролем над національними рухами.

Особливу роль у становленні політичної системи відіграла військова еліта КПК, яка трансформувалась у цивільну адміністрацію. Народно-визвольна армія (НВАК) залишалась важливим інструментом внутрішньої стабілізації та зовнішньої політики. Ідеологічна індоктринація та масові кампанії «ідеологічного перевиховання» стали основними механізмами соціального контролю, що включали публічну самокритику, групові сесії вивчення марксизму-ленінізму та ідей Мао Цзедуна [32].

Перша п'ятирічка (1953-1957)

Перша п'ятирічка була спрямована на індустріалізацію країни за радянським зразком. Значну роль відігравала радянська технічна та економічна допомога. Цей період характеризувався відносною поміркованістю економічної політики та досягненням певних успіхів у промисловому розвитку.

Пріоритет важкої промисловості над легкою був ключовою характеристикою економічної стратегії цього періоду. Було збудовано понад 150 великих промислових об'єктів за допомогою СРСР, включаючи металургійний комбінат в Аньшані та автомобільний завод у Чанчуні. Централізована система планування формувалась під керівництвом Державного планового комітету, який визначав виробничі завдання для всіх галузей економіки.

Водночас, процес колективізації сільського господарства відбувався поетапно, з переходом від взаємодопомоги до кооперативів нижчого та вищого типів. До кінця 1956 року понад 90% селянських господарств було об'єднано в кооперативи вищого типу, де земля та основні засоби виробництва перебували в колективній власності.

Це трансформувало традиційну структуру китайського села та створило основу для подальшої радикалізації аграрної політики .

Зовнішня політика: від союзу з СРСР до розриву та ізоляції

Початковий період (1949-1955) характеризувався тісною співпрацею з СРСР за принципом «нахилу в одну сторону». Китайсько-радянський договір про дружбу, союз і взаємну допомогу (1950) став основою двосторонніх відносин. Участь Китаю в Корейській війні (1950-1953) закріпила конфронтацію із Заходом та ізоляцію КНР на міжнародній арені.

Період «мирного співіснування» (1955-1957) збігся з участю КНР у Бандунській конференції (1955), де Китай позиціонував себе як лідера антиколоніального руху в Азії та Африці. П'ять принципів мирного співіснування стали основою зовнішньополітичної доктрини Китаю: взаємна повага територіальної цілісності та суверенітету, ненапад, невтручання у внутрішні справи, рівність і взаємна вигода, мирне співіснування.

З кінця 1950-х років наростали протиріччя з СРСР, які переросли у відкритий ідеологічний конфлікт після XX з'їзду КПРС та критики сталінізму. Розрив з СРСР (1960-1963) призвів до відкликання радянських спеціалістів і припинення технічної допомоги, що негативно вплинуло на економічний розвиток КНР. Прикордонні конфлікти 1969 року на річці Уссурі та озері Жаланашколь довели відносини до межі повномасштабної війни.

У період «культурної революції» зовнішня політика Китаю характеризувалась радикалізмом та ізоляціонізмом. Теорія «трьох світів» Мао протиставляла Китай як лідера країн, що розвиваються, обом наддержавам. Лише на початку 1970-х років відбулось часткове подолання міжнародної ізоляції з налагодженням відносин із США (візит Ніксона 1972 року) та вступом КНР до ООН (1971).

Кампанія «Сто квітів» (1956-1957)

Кампанія «Сто квітів» стала коротким періодом відносної лібералізації, коли інтелігенції було запропоновано відкрито висловлювати критику на адресу партії і держави. Однак, незабаром після початку критичних висловлювань режим

перейшов до репресій проти «правих елементів», що призвело до ізоляції інтелектуальної еліти [33].

Гасло «Нехай розквітають сто квітів, нехай змагаються сто шкіл думки» спочатку стосувалося лише сфери науки і культури, але поступово було поширене на критику політичної системи. Основною мотивацією Мао було виявлення потенційних опонентів та використання критики для подолання бюрократизму в партійному апараті. Коли критика перевищила очікувані межі (особливо в «стінгазетах» в університетах), розпочалася кампанія боротьби з «правими елементами».

Наслідком кампанії стало таврування «правими» понад 550 тисяч інтелектуалів, які зазнали репресій, втратили роботу та були відправлені на «перевиховання через працю» у віддалені райони країни. Ця кампанія мала довготривалий вплив на інтелектуальне життя Китаю, встановивши суворі межі допустимої критики та створивши атмосферу самоцензури. Репресії проти інтелігенції створили передумови для ідеологічного радикалізму «культурної революції» [33].

«Великий стрибок» (1958-1962)

«Великий стрибок» став спробою прискореної індустріалізації та колективізації через створення «народних комун» і мобілізацію масової робочої сили. Політика «трьох червоних прапорів» (генеральна лінія будівництва соціалізму, «великий стрибок» і народні комуни) призвела до катастрофічних наслідків, включаючи Великий китайський голод, який забрав життя від 15 до 45 мільйонів осіб. Цей період продемонстрував небезпеку утопічних експериментів та надмірної централізації прийняття рішень.

Народні комуни, що об'єднували в середньому 5000-10000 селянських господарств, стали квазівійськовими організаціями з колективним споживанням та мілітаризованою організацією праці. Була ліквідована приватна власність, включаючи особисті господарства селян, заборонені ринки та введена колективна система харчування. Втручання непрофесіоналів у сільськогосподарську практику призвело до катастрофічного падіння врожайності.

Кампанія з виробництва сталі в «малих доменних печах» перетворилась на масову мобілізацію населення, коли мільйони людей були відволікані від сільськогосподарських робіт для виплавки металу низької якості. Система звітності була спотворена від села до центру через страх репресій за недовиконання плану, що призвело до фальсифікації статистики та приховування реального стану справ [34].

Великий китайський голод 1959-1961 років став результатом поєднання утопічної політики, адміністративного хаосу, природних лих та відмови керівництва визнати проблему та змінити курс. Найбільш постраждалими регіонами стали Сичуань, Аньхой, Хенань та Ганьсу. Канібалізм, продаж дітей та масові втечі із сіл стали поширеними явищами в найбільш уражених регіонах.

Період «урегулювання» (1962-1966)

Період «урегулювання» став часом відносної прагматизації економічної політики під керівництвом Лю Шаоці та Ден Сяопіна. Було частково відновлено матеріальні стимули у виробництві, послаблено контроль над сільським господарством та проведено обмежену децентралізацію управління економікою. Водночас, Мао був незадоволений цими заходами, що він вважав «відходом від соціалізму» [35].

Політика «урегулювання» включала декілька ключових напрямків: зменшення розмірів народних комун та відновлення виробничих бригад як основної економічної одиниці в селі; відновлення присадибних ділянок та локальних ринків; скорочення обов'язкових державних закупівель сільськогосподарської продукції; закриття нерентабельних підприємств та переорієнтація промисловості на споживчі товари; відмова від надмірно амбітних планів розвитку.

На політичному рівні відбулася часткова реабілітація кадрів, які постраждали під час кампанії проти «правих», та посилення ролі професійних управлінців замість ідеологічних активістів. На 7000-му розширеному засіданні ЦК КПК (січень 1962) Лю Шаоці відкрито визнав, що катастрофа «Великого стрибка» була спричинена «помилками людей», а не природними лихами, що фактично означало критику політики Мао [36].

Незадоволення Мао Цзедуна зростаючим впливом прагматичного крила партії призвело до запуску «Соціалістичної освітньої кампанії» (1963-1966), що стала перехідним етапом до «культурної революції». Ця кампанія була спрямована проти «чотирьох старих» (ідей, культури, звичаїв та звичок) та «відродження капіталізму» на селі. Мао поступово відходив від повсякденного управління державою, концентруючись на ідеологічних питаннях та підготовці до повернення влади.

Розвиток системи управління та бюрократизація режиму

Період 1950-1960-х років характеризувався поступовою бюрократизацією системи управління, що призвело до формування впливового класу партійних та державних чиновників. Система «данвей» (робочих одиниць) стала основним механізмом соціального контролю в містах, де робоче місце забезпечувало не лише зайнятість, але й житло, медичне обслуговування, продовольчі картки та пенсійне забезпечення. Це створило сильну залежність громадян від держави.

Система реєстрації домогосподарств («хукоу») була впроваджена для контролю міграції населення та закріплення селян у сільській місцевості. Це призвело до формування двох паралельних суспільств з різним доступом до соціальних благ: міського, що отримувало державні субсидії, та сільського, що фактично субсидіювало міський розвиток.

Номенклатурна система призначень, за якою партія контролювала всі ключові посади в державі, закріпила монополію КПК на політичну владу. Водночас, з'явилися протиріччя між «червоними» (політично благонадійними кадрами) та «експертами» (професійними управлінцями з технічною освітою), що стало однією з ліній розколу в партійному керівництві.

«Культурна революція» (1966-1976)

«Культурна революція» стала періодом політичної та соціальної турбулентності, коли Мао мобілізував молодь («хунвейбінів» і «цзаофанів») для боротьби проти «ревізіоністів» у партійному та державному апараті. Цей період характеризувався культом особи Мао, ідеологічним радикалізмом, масовими репресіями, руйнуванням культурної спадщини та економічним хаосом. «Культурна

революція» призвела до глибокої травми в китайському суспільстві та дискредитації радикальних ідеологічних експериментів [37].

Ранній етап «культурної революції» (1966-1969)

Початок «культурної революції» був пов'язаний з критикою п'єси «Гай Жуї подає петицію» та усуненням з посад пекінського партійного керівництва. 16 травня 1966 року було опубліковано директиву ЦК КПК про «культурну революцію», а в серпні 1966 року на XI пленумі ЦК КПК було прийнято «16 пунктів», що визначили офіційну програму руху. Мао закликав «відкрити вогонь по штабах» та мобілізував студентську молодь для боротьби проти «осіб при владі, які йдуть капіталістичним шляхом».

Рух хунвейбінів («червоних охоронців») спочатку був стихійним студентським рухом, що швидко перетворився на масову організацію з мільйонами учасників. Демонтаж партійно-державного апарату призвів до інституційного хаосу, коли традиційні структури влади були замінені «революційними комітетами». Масові переслідування інтелігенції та «поганих елементів» включали публічні суди, «сесії боротьби», фізичне насильство та вигнання з міст. Гонінь зазнали видатні діячі культури та науки, включаючи письменника Лао Ше, який покінчив життя самогубством.

Руйнування культурної спадщини під час кампанії проти «чотирьох старих» призвело до знищення численних історичних пам'яток, храмів, бібліотек та мистецьких творів. Економічні наслідки цього періоду включали падіння промислового виробництва, розрив економічних зв'язків між регіонами та зростання мілітаризації суспільства.

Пізній етап «культурної революції» (1969-1976)

Після IX з'їзду КПК (1969) розпочався процес поступової інституціоналізації «культурної революції» та відновлення партійних структур під контролем радикального крила. Лінь Бяо був офіційно визнаний «наступником» Мао, але його загибель у 1971 році під час спроби втечі до СРСР стала поворотним моментом. Після цього інциденту розпочалася кампанія «критики Ліня Бяо та Конфуція», що стала прикриттям для боротьби з Чжоу Еньлаєм та помірним крилом партії [38].

«Банда чотирьох» (Цзян Цін, Чжан Чуңцяо, Яо Веньюань, Ван Хунвень) посилила контроль над ідеологічною сферою та засобами масової інформації. Економічна політика цього періоду характеризувалася концепцією «аграрного Дачжаю та промислового Дацину» як зразкових моделей розвитку, що підкреслювали самодостатність, колективізм та класову боротьбу над економічною ефективністю.

Часткове відновлення економіки було пов'язане з діяльністю Чжоу Еньлая, який у 1975 році ініціював програму «чотирьох модернізацій» (сільського господарства, промисловості, оборони, науки і техніки). Після його смерті в січні 1976 року масові демонстрації на площі Тяньаньмень призвели до нових репресій та усунення Ден Сяопіна з посад. Смерть Мао Цзедуна 9 вересня 1976 року та «інцидент 6 жовтня» (арешт «банди чотирьох») завершили епоху «культурної революції».

Науково-технічний та військовий розвиток

Попри політичні потрясіння, період правління Мао характеризувався значними досягненнями у військовій та науково-технічній сферах. Розвиток ядерної програми призвів до успішного випробування атомної бомби (1964) та водневої бомби (1967). Космічна програма розпочалася з запуску першого китайського супутника «Дунфан Хун-1» у 1970 році. Проект «Дві бомби, один супутник» став символом національної гордості та технологічної самодостатності [39].

Програма «третьої лінії оборони» (1964-1980) передбачала створення військово-промислового комплексу у віддалених західних та центральних провінціях Китаю для захисту від можливого нападу СРСР або США. Це призвело до масштабного перерозподілу ресурсів та формування військово-промислового комплексу в раніше нерозвинених регіонах.

Військова доктрина «народної війни» еволюціонувала в напрямку створення професійних збройних сил із сучасним озброєнням при збереженні масових народних ополчень. Реорганізація армії після «культурної революції» була спрямована на відновлення професіоналізму та подолання надмірної політизації військових структур.

Соціальні трансформації та повсякденне життя

Маоїстський період характеризувався радикальними змінами в соціальній структурі та повсякденному житті. Система класової ідентифікації поділяла населення на «червоні» (робітники, бідні та середні селяни, революційні кадри) та «чорні» категорії (поміщики, багаті селяни, контрреволюціонери, «погані елементи» та «праві»). Класове походження визначало доступ до освіти, працевлаштування та політичної участі [40].

Політика щодо жінок, сформульована гаслом «жінки тримають половину неба», передбачала їх залучення до виробництва та суспільного життя. Закон про шлюб 1950 року забороняв примусові шлюби, багатоженство та дитячі шлюби, надавав жінкам право на розлучення. Водночас, подвійне навантаження (виробництво та домашня праця) в поєднанні з ідеологічним тиском щодо гендерної нейтральності створювало нові форми гендерної нерівності.

Політика планування сім'ї розпочалася в 1950-х роках з пропаганди пізніх шлюбів та обмеження народжуваності в містах. Однак, під час «Великого стрибка» вона була послаблена через потребу в робочій силі. Лише в середині 1970-х років розпочалася більш жорстка політика обмеження народжуваності, що передувала політиці «однієї дитини».

Система освіти зазнала радикальних трансформацій, особливо під час «культурної революції», коли було скорочено тривалість навчання, скасовано вступні іспити до вищих навчальних закладів та впроваджено систему «рекомендацій» на основі класового походження та політичної лояльності. Наголос на «червоності» над експертизою призвів до зниження якості освіти та формування «втраченого покоління» молоді з обмеженим доступом до якісної освіти.

Економічні наслідки та спадщина маоїзму

Економічна спадщина епохи Мао залишається суперечливою. З одного боку, в цей період було закладено основи індустріалізації, створено базові галузі промисловості та інфраструктуру, розширено доступ до освіти та медичного обслуговування. Індустріальна база, створена в цей період, стала фундаментом для подальших економічних реформ.

З іншого боку, економічний розвиток відбувався надзвичайно нерівномірно, з періодами відносного зростання та глибоких кризових явищ. Структурні диспропорції між важкою та легкою промисловістю, дискримінація сільського господарства, неефективне використання ресурсів та невідповідність між ідеологічними цілями та економічними реаліями створили серйозні перешкоди для сталого розвитку.

Рівень життя населення залишався низьким, із значною різницею між містом і селом. Система раціонування основних товарів, обмежена внутрішня мобільність та відсутність економічних стимулів гальмували підвищення добробуту населення. Водночас, було досягнуто значних успіхів у забезпеченні базових потреб через систему «залізної миски рису» в містах та колективну систему соціального забезпечення в селах [41].

Концептуальна спадщина ідей Мао Цзедуна

Ідеологічна спадщина Мао Цзедуна включає синтез марксизму-ленінізму з китайською специфікою, що характеризується такими концепціями:

«Масова лінія» як принцип зв'язку між партією та народом, що передбачає «збір ідей від мас, їх узагальнення та повернення масам у вигляді політичних настанов». Це поєднання демократичних консультацій з авторитарним впровадженням політичних рішень стало характерною рисою китайської політичної культури (Lifton, 1968).

«Самодостатність» (zìlì gēngshēng) як принцип економічного розвитку без залежності від зовнішньої допомоги. Ця концепція була посилена після розриву з СРСР та залишилась важливим елементом китайської ідентичності навіть після відкриття країни в період реформ.

«Постійна революція» як процес постійного оновлення суспільства та партії через класову боротьбу та ідеологічну мобілізацію. Ця концепція стала теоретичним обґрунтуванням радикальних експериментів, таких як «Великий стрибок» та «культурна революція».

«Протиріччя серед народу» як концепція різних типів соціальних конфліктів у соціалістичному суспільстві, що потребують різних методів вирішення –

примусових для антагоністичних протиріч з ворогами та консенсусних для неантагоністичних протиріч серед народу.

Історичне значення та переоцінка спадщини Мао

Після смерті Мао офіційна оцінка його діяльності була сформульована в «Резолюції з деяких питань історії КПК з часу заснування КНР» (1981), яка визнала як досягнення, так і серйозні помилки маоїстського періоду. Формула «70% досягнень, 30% помилок» стала офіційним підходом до оцінки ролі Мао в китайській історії. Це дозволило зберегти легітимність КПК при одночасній відмові від радикальних політичних експериментів [42].

З іншого боку, економічний прагматизм та відкритість, характерні для епохи реформ, прийшли на зміну революційному радикалізму та ізоляціонізму маоїстського періоду. Нове керівництво на чолі з Ден Сяопіном відкинуло ідею класової боротьби як рушійної сили розвитку та замінило її концепцією модернізації та економічного зростання.

«Нова ліва» течія в сучасному Китаї звертається до спадщини Мао для критики нерівності, корупції та соціальних проблем реформаторського періоду. Ностальгія за маоїзмом серед певних верств населення пов'язана з ідеалізацією соціальної рівності та колективістських цінностей того періоду, особливо на тлі зростання соціального розшарування в сучасному Китаї.

У міжнародному контексті маоїзм мав значний вплив на революційні та національно-визвольні рухи в країнах Азії, Африки та Латинської Америки. Концепції «народної війни», «нової демократії» та «оточення міст з боку села» адаптувалися різними революційними групами, від Непалу до Перу. Водночас, після реформ Ден Сяопіна вплив китайської моделі радикальних соціальних трансформацій був замінений впливом китайської моделі економічних реформ при збереженні авторитарної політичної системи.

Індустріальний розвиток та містобудування

Період правління Мао характеризувався інтенсивною урбанізацією та індустріалізацією, що трансформували фізичний та соціальний ландшафт країни. Планування міст відображало соціалістичну ідеологію з акцентом на виробничу

функцію над житловою та культурною. «Соціалістичне місто» мало бути центром виробництва, а не споживання, що призвело до функціональної одноманітності та низької якості міського середовища.

Робітничі райони будувалися навколо великих підприємств за моделлю «одне підприємство – одне місто». Система житлового забезпечення через робочі одиниці («данвей») створила специфічну просторову організацію з обмеженою мобільністю та високим рівнем соціального контролю. «Закриті міста» з важливими промисловими або військовими об'єктами були ізольовані від зовнішнього світу та мали особливий статус.

Реконструкція історичних центрів міст часто супроводжувалася руйнуванням традиційної архітектури та заміною її на репрезентативні соціалістичні будівлі та широкі проспекти. Площа Тяньаньмень у Пекіні була розширена для масових демонстрацій та символізувала нову революційну естетику. Монументальна архітектура в радянському стилі домінувала в адміністративних центрах міст, особливо в період тісної співпраці з СРСР.

Ідеологія та культура

Мистецтво та література в маоїстський період були підпорядковані політичним цілям та сконцентровані на вихвалянні соціалістичного будівництва, класової боротьби та культу особи Мао. Янанські виступи з питань літератури та мистецтва (1942) заклали основи культурної політики, відповідно до якої мистецтво мало «служити робітникам, селянам та солдатам» та бути «зброєю в класовій боротьбі».

«Революційні зразкові вистави» (yàngbǎnxì) стали домінуючою формою мистецтва під час «культурної революції». Вісім офіційно схвалених опер, балетів та симфоній з революційним змістом були єдиними дозволеними виставами протягом кількох років. Традиційні форми китайського мистецтва, включаючи пекінську оперу, були трансформовані для відображення революційних сюжетів.

Література «ран і шрамів» (shānghén wénxué), що з'явилася наприкінці 1970-х років, стала першою спробою осмислення травматичного досвіду «культурної

революції». Такі твори, як «Класний керівник» Лю Сін'ю та «Рубці» Лу Сінхуа, відкрили шлях до критичної переоцінки періоду радикальних експериментів.

Пропаганда відігравала ключову роль у формуванні суспільної свідомості. «Маленька червона книжка» з цитатами Мао стала обов'язковим атрибутом кожного громадянина. Революційні плакати, масові церемонії та ритуали створювали квазірелігійну атмосферу поклоніння Мао як «червоному сонцю» та «великому керманичу». Культ особи досяг апогею під час «культурної революції», коли портрети та статуї Мао були повсюдно встановлені, а його цитати стали обов'язковим елементом будь-якого публічного висловлювання [43].

Екологічні наслідки маоїстської політики

Радикальні соціально-економічні експерименти маоїстського періоду мали серйозні екологічні наслідки, що відчуються й досі. Кампанія «боротьби з чотирма шкідниками» (горобцями, щурами, мухами та комарами) під час «Великого стрибка» призвела до порушення екологічного балансу, зокрема масове знищення горобців спричинило розмноження комах-шкідників та погіршення ситуації в сільському господарстві.

Масштабні проекти зміни природного середовища, включаючи осушення озер, вирубку лісів та розорювання степів для збільшення посівних площ, призвели до ерозії ґрунтів та опустелювання значних територій, особливо в північних провінціях. Гасло «боротьби з природою» (rén dìng shèng tiān – «людина обов'язково перемаже природу») відображало антропоцентричний підхід до довкілля.

Масове будівництво водосховищ та гідроелектростанцій без належного технічного обґрунтування призвело до численних аварій, зокрема катастрофічного руйнування греблі Баньцяо в 1975 році під час тайфуну Ніна, що спричинило загибель від 86 до 240 тисяч осіб. Індустріалізація за відсутності екологічних стандартів та контролю призвела до значного забруднення повітря, води та ґрунтів у промислових регіонах.

Політичні механізми та інструменти контролю

Система політичного контролю в маоїстському Китаї поєднувала інституційні та неформальні механізми, що забезпечували проникнення партійної влади в усі

сфери суспільного та приватного життя. Система файлів («данґань») містила детальну інформацію про політичну біографію, соціальне походження та професійну діяльність кожного громадянина та супроводжувала його протягом усього життя, визначаючи можливості освіти, працевлаштування та соціальної мобільності.

Масові політичні кампанії були ключовим інструментом мобілізації суспільства та ліквідації реальної чи уявної опозиції. Циклічність таких кампаній створювала атмосферу постійної напруги та непередбачуваності. Метод «публічної самокритики» та групових сесій вивчення ідей Мао («сюесі») служив механізмом індоктринації та виявлення нелояльних елементів.

Механізм «передачі бирки» (zhuā biānzi – «ловити за косу») полягав у використанні минулих висловлювань або дій як доказу політичної неблагонадійності. Це створювало атмосферу страху та самоцензури, коли кожен публічний виступ міг стати підставою для переслідувань у майбутньому. Використання «неформальних зв'язків» (guānxi) часто було єдиним способом захисту від політичних переслідувань[44].

Регіональні аспекти та етнополітика

Політика щодо національних меншин в КНР поєднувала формальну автономію з фактичною інтеграцією до єдиної політичної та економічної системи. Було створено п'ять автономних районів для найбільших етнічних груп: Внутрішня Монголія (1947), Сіньцзян-Уйгурський (1955), Гуансі-Чжуанський (1958), Нінся-Хуейський (1958) та Тибетський (1965). Ця система формально гарантувала культурні права меншин, але фактично служила інструментом контролю центру над периферією.

Особливо суперечливою була політика щодо Тибету, де «мирне визволення» 1951 року та придушення повстання 1959 року призвели до встановлення прямого китайського контролю та втечі Далай-лами XIV до Індії. Під час «культурної революції» тибетська традиційна культура та релігія зазнали нищівних ударів з руйнуванням монастирів та переслідуванням буддистського духовенства.

У Сіньцзяні політика Мао характеризувалася масовим переселенням ханьців, створенням Корпусу виробництва та будівництва Сіньцзяну як інструменту колонізації та придушення проявів уйгурського націоналізму. Ядерний полігон у Лобнорі став символом ігнорування інтересів корінного населення заради стратегічних цілей центрального уряду.

Регіональна політика в ханьських провінціях характеризувалася централізованим перерозподілом ресурсів та підпорядкуванням місцевих інтересів загальнодержавним пріоритетам. Водночас, провінційні партійні організації зберігали значну автономію, що іноді призводило до конфліктів з центральним керівництвом, особливо під час «культурної революції», коли деякі провінції фактично вийшли з-під контролю Пекіна.

Суспільні рухи та форми опору

Попри тотальний характер політичного контролю, в маоїстському Китаї існували різноманітні форми опору режиму. «Тихий опір» селян проти колективізації включав приховування врожаю, саботаж, ухиляння від роботи та збереження неформальних ринкових відносин. Під час «Великого стрибка» масові втечі з голодуючих районів стали формою «голосування ногами» проти утопічної політики [45].

«Квітневі герої» 1976 року (учасники стихійних демонстрацій на площі Тяньаньмень після смерті Чжоу Еньлая) стали першим масовим публічним протестом проти радикального крила КПК. Їх вимоги реабілітації Ден Сяопіна та критика «банди чотирьох» символізували зростаюче суспільне невдоволення політикою пізнього маоїзму. Придушення демонстрацій та наступні репресії проти її учасників стали останньою великою політичною кампанією епохи Мао.

Опозиційні течії всередині КПК також можна розглядати як форму політичного опору, хоча вони зазвичай виражалися мовою внутрішньопартійних дискусій та боротьби за вплив. Пен Дехуай, Лю Шаоці, Ден Сяопін та інші лідери, які виступали проти радикальних експериментів Мао, представляли прагматичну альтернативу в рамках партійної еліти. Їх тимчасові поразки та подальші реабілітації від

Епоха Мао залишила суперечливу спадщину в сучасному Китаї. З одного боку, націоналістичні аспекти маоїзму, такі як відновлення суверенітету, створення єдиної держави та подолання «століття приниження», залишаються важливими складовими сучасної китайської ідентичності. З іншого боку, економічний прагматизм та відкритість, характерні для епохи реформ, прийшли на зміну революційному радикалізму та ізоляціонізму Мао

Політична система маоїстського періоду характеризувалася:

- Надзвичайною централізацією влади в руках Мао Цзедун та його найближчого оточення;
- Підпорядкуванням державних інституцій партійним органам;
- Масовими політичними кампаніями як інструментом мобілізації та соціального контролю;
- Ідеологічною індоктринацією населення через систему освіти та пропаганди;
- Репресіями проти реальних і уявних опонентів режиму;
- Культom особи вождя, який досяг апогею під час «Культурної революції»;
- Мілітаризацією суспільного життя та культивуванням атмосфери постійної боротьби з внутрішніми та зовнішніми ворогами (Brown, 2012).

Економічна політика цього періоду була спрямована на:

- Форсовану індустріалізацію за рахунок аграрного сектора;
- Колективізацію сільського господарства;
- Централізоване планування економіки;
- Досягнення економічної самодостатності («опора на власні сили»);
- Розвиток важкої промисловості за радянським зразком;
- Підтримку державної власності як домінуючої форми власності у всіх секторах економіки.

Незважаючи на катастрофічні наслідки багатьох починань маоїстського періоду, було закладено основи промислової бази, інфраструктури, системи освіти та охорони здоров'я, які стали фундаментом для подальшого економічного розвитку

Китаю. Водночас, негативний досвід цього періоду зумовив прагматичний поворот у китайській політиці після смерті Мао у 1976 році.

2.3. Реформи Ден Сяопіна

Період реформ під керівництвом Ден Сяопіна (1978-1997) став поворотним моментом у розвитку Китаю та заклав основи сучасної «китайської моделі розвитку».

Прихід до влади та ідеологічна переорієнтація (1978-1981) відбувалися в умовах боротьби між реформаторами та консерваторами після смерті Мао Цзедуна. Ключовим моментом стало проведення 3-го пленуму ЦК КПК 11-го скликання у грудні 1978 року, на якому було прийнято курс на «реформи і відкритість». Важливим елементом ідеологічної переорієнтації стала «резолуція з деяких питань історії партії з 1949 року», яка містила критичну оцінку періоду «Культурної революції» і переглядала ставлення до політичної спадщини Мао Цзедуна, визнаючи як його заслуги, так і помилки. Головним принципом нового підходу став прагматизм, виражений у знаменитій фразі Ден Сяопіна: «Неважливо, якого кольору кішка, головне, щоб вона ловила мишей» [46].

Сільськогосподарські реформи (1978-1984) стали першим етапом економічних перетворень. Система «сімейної відповідальності», яка замінила колективне господарювання, дозволила селянам самостійно розпоряджатися частиною виробленої продукції після виконання державних квот. Ця система призвела до швидкого зростання сільськогосподарського виробництва та підвищення доходів сільського населення. Важливо відзначити, що реформи починалися з експериментів у окремих регіонах (зокрема, у провінції Аньхой) і лише після підтвердження їхньої ефективності поширювалися на всю країну, що стало характерною рисою китайського підходу до реформ.

Реформи в промисловому секторі та створення спеціальних економічних зон (СЕЗ) стали наступним важливим етапом трансформації економіки. Починаючи з 1980 року, Китай створив перші СЕЗ у містах Шеньчжень, Чжухай, Шаньтоу та

Сямень, які стали експериментальними майданчиками для впровадження ринкових механізмів та залучення іноземних інвестицій. Ці зони отримали пільгові умови для бізнесу, включаючи знижені податки, спрощені адміністративні процедури та доступ до зовнішніх ринків. Успіх СЕЗ, особливо Шеньчженя, який перетворився з невеликого рибальського селища на мегаполіс, продемонстрував потенціал ринкової економіки під контролем держави. Згодом модель СЕЗ була поширена на інші регіони, зокрема на дельту річки Янцзи та Перлової річки, що сприяло швидкому економічному зростанню прибережних провінцій.

Інституційні реформи та децентралізація також відіграли ключову роль у реформах Ден Сяопіна. Було проведено поступову децентралізацію економічного управління, що надало місцевим органам влади більшу автономію у прийнятті рішень щодо інвестицій, розвитку інфраструктури та залучення іноземного капіталу. Водночас центральна влада зберегла контроль над стратегічними секторами економіки, такими як енергетика, транспорт і телекомунікації. Ця модель «двоколіїної економіки» дозволила поєднувати ринкові механізми з державним плануванням, що стало однією з ключових особливостей китайської моделі розвитку[47].

Відкриття економіки та інтеграція у світову систему стали ще одним важливим напрямом реформ. Китай активно залучав іноземні інвестиції, технології та управлінський досвід, одночасно зберігаючи контроль над темпами та масштабами інтеграції. У 1980-х роках було створено спільні підприємства з іноземними компаніями, які дозволили Китаю отримати доступ до сучасних технологій і водночас обмежити вплив іноземного капіталу на внутрішню економіку. Політика «відкритих дверей» сприяла експортно-орієнтованому зростанню, завдяки чому Китай став одним із провідних світових експортерів уже в 1990-х роках. У 2001 році вступ КНР до Світової організації торгівлі (СОТ) ознаменував новий етап глобальної інтеграції, що ще більше посилює економічний потенціал країни.

Політичні реформи та зміцнення партійного контролю відбувалися паралельно з економічними перетвореннями, але мали обмежений характер. Ден

Сяопін наголошував на необхідності збереження політичної стабільності як передумови економічного розвитку. У 1980-х роках було проведено реформи державного апарату, спрямовані на підвищення ефективності та професіоналізації бюрократії. Впровадження системи меритократії дозволило просувати на керівні посади більш кваліфікованих кадрів, що сприяло покращенню якості управління. Водночас будь-які спроби політичної лібералізації, які могли б загрожувати монополії КПК, жорстко придушувалися. Події на площі Тяньаньмень у 1989 році, коли студентські протести за демократичні реформи були придушені силою, стали переломним моментом, який підтвердив пріоритет політичної стабільності над демократизацією [48].

Ідеологічна адаптація була необхідною для обґрунтування ринкових реформ у соціалістичній державі. Ден Сяопін запропонував концепцію «соціалізму з китайською специфікою», яка дозволяла поєднувати ринкові механізми з соціалістичною ідеологією. У 1992 році, під час своєї знаменитої «південної подорожі» (Nanxun), Ден закликав до прискорення ринкових реформ, розвіявши сумніви консервативних партійних діячів щодо їхньої доцільності. Ця подія стала каталізатором нового етапу економічного зростання та зміцнення ринкової економіки.

Результати реформ Ден Сяопіна виявилися вражаючими. За період з 1978 по 1997 рік середньорічні темпи зростання ВВП Китаю становили близько 9-10%, що дозволило країні подолати бідність для сотень мільйонів людей і стати однією з найбільших економік світу. Реформи також сприяли урбанізації, зростанню середнього класу та підвищенню рівня освіти й технологічного розвитку. Водночас реформи породили нові виклики, такі як зростання соціальної нерівності, екологічні проблеми та корупція, які стали предметом уваги наступних поколінь китайських лідерів.

2.4. Сучасний етап при Сі Цзіньпіні

Правління Сі Цзіньпіна, який став генеральним секретарем КПК у 2012 році та головою КНР у 2013 році, ознаменувало новий етап у розвитку політичної системи Китаю та «китайської моделі розвитку». Цей період характеризується зміцненням

централізованої влади, посиленням ідеологічного контролю та амбітними геополітичними ініціативами.

Посилення персональної влади Сі Цзіньпіна стало однією з ключових рис сучасного етапу. У 2018 році були внесені зміни до Конституції КНР, які скасували обмеження на кількість термінів перебування на посаді голови держави, що дозволило Сі залишатися при владі після 2023 року. Його ідеї, офіційно названі «Ідеями Сі Цзіньпіна про соціалізм з китайською специфікою нової епохи», були включені до статуту КПК та Конституції КНР, що підняло його статус до рівня Мао Цзедун та Ден Сяопіна. Ця тенденція до персоналізації влади супроводжується посиленням контролю над партійними та державними органами [49].

Антикорупційна кампанія, розпочата Сі Цзіньпіном у 2012 році, стала одним із наймасштабніших заходів його правління. За офіційними даними, понад 1,5 мільйона посадовців, включаючи високопосадовців («тигрів») і дрібних чиновників («мух»), були покарані за корупцію. Ця кампанія мала подвійну мету: підвищення ефективності державного апарату та зміцнення лояльності до Сі Цзіньпіна шляхом усунення потенційних політичних опонентів. Хоча кампанія сприяла покращенню іміджу партії серед населення, вона також викликала критику через вибірковий характер і використання як інструменту політичної боротьби.

Економічна політика Сі Цзіньпіна спрямована на перехід від експортно-орієнтованої моделі зростання до економіки, орієнтованої на внутрішнє споживання, інновації та високі технології. Програма «Зроблено в Китаї 2025» передбачає розвиток високотехнологічних галузей, таких як штучний інтелект, робототехніка та біотехнології, з метою перетворення Китаю на світового технологічного лідера. Водночас держава зберігає значний контроль над економікою, посилюючи роль державних підприємств у стратегічних секторах. Ініціатива «Один пояс, один шлях» (Belt and Road Initiative), запущена у 2013 році, стала амбітним проєктом глобальної інфраструктурної та економічної інтеграції, спрямованим на розширення впливу Китаю у світі.

Посилення ідеологічного контролю та націоналізму є важливим елементом політики Сі Цзіньпіна. Концепція «Китайської мрії» та «великого відродження

китайської нації» стала центральною в офіційній пропаганді, підкреслюючи національну гордість і прагнення до глобального лідерства. Водночас посилюється контроль над інформаційним простором, зокрема через систему «Великого китайського файрволу» та цензуру в інтернеті. Обмеження діяльності неурядових організацій, академічної свободи та громадянського суспільства свідчать про прагнення влади мінімізувати будь-які форми інакомислення.

Зовнішня політика Сі Цзіньпіна характеризується більшою напористістю порівняно з попередніми періодами. Китай активно відстоює свої інтереси в Південно-Китайському морі, розширює військову присутність і просуває альтернативні моделі глобального врядування через такі ініціативи, як Азійський банк інфраструктурних інвестицій (АБІІ). Водночас концепція «спільноти єдиної долі людства» підкреслює прагнення Китаю до гармонійного співіснування з іншими державами, хоча на практиці це часто сприймається як спроба просування китайських інтересів.

Виклики сучасного етапу включають уповільнення економічного зростання, старіння населення, зростання зовнішнього боргу та екологічні проблеми. Геополітична напруженість, зокрема торговельна війна зі США та критика ініціативи «Один пояс, один шлях», створюють додаткові ризики для китайської моделі. У відповідь Сі Цзіньпін наголошує на «подвійній циркуляції» – стратегії, яка поєднує зміцнення внутрішнього ринку з вибірковою інтеграцією у світову економіку.

Таким чином, період правління Сі Цзіньпіна характеризується консолідацією влади, посиленням державного контролю та амбітними ініціативами, спрямованими на зміцнення позицій Китаю як глобальної супердержави. Водночас ці зміни супроводжуються новими викликами, які можуть вплинути на подальшу еволюцію «китайської моделі розвитку».

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ «КИТАЙСЬКОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ»

3.1. Поєднання авторитарного управління та ринкової економіки

Однією з визначальних рис «китайської моделі розвитку» є унікальне поєднання авторитарного політичного управління з елементами ринкової економіки, що дозволяє Китаю досягати швидкого економічного зростання та глобального впливу без демократизації. На відміну від західних моделей, які пов'язують економічну лібералізацію з політичною демократією, Китай демонструє, що стрімкий економічний прогрес можливий у рамках однопартійної системи, де Комуністична партія Китаю (КПК) зберігає монополію на владу. Ця синергія між авторитаризмом і ринковими механізмами забезпечує політичну стабільність, швидке прийняття рішень і стратегічне спрямування економічного розвитку, але водночас породжує виклики, пов'язані з неефективністю, обмеженням свобод і соціальною напругою. Нижче розглядаються ключові аспекти цього поєднання, його переваги, недоліки та вплив на китайську модель.

Авторитарне управління як основа стабільності та ефективності

Авторитарне політичне управління, зосереджене в руках КПК, є стрижнем китайської моделі, забезпечуючи політичну стабільність і швидке впровадження стратегічних рішень. КПК, яка налічує понад 95 мільйонів членів (станом на 2023 рік), контролює всі аспекти державного управління, включаючи уряд, армію, судову систему та економічні інститути. Ця централізована система дозволяє уникати політичних конфліктів, затримок і фрагментації, характерних для демократичних країн, де рішення потребують тривалих узгоджень між партіями, парламентами та громадянським суспільством. Наприклад, будівництво найбільшої у світі мережі високошвидкісних залізниць (45 000 км станом на 2023 рік) було реалізовано менш ніж за два десятиліття завдяки відсутності політичної опозиції та швидкому

розподілу ресурсів. Аналогічно, масштабна урбанізація, внаслідок якої частка міського населення зросла з 20% у 1980 році до 65% у 2023 році, стала можливою завдяки централізованому плануванню та ефективній координації між центральними та місцевими органами влади [50].

КПК визначає довгострокові стратегічні цілі, такі як досягнення «помірно заможного суспільства» до 2021 року чи вуглецевої нейтральності до 2060 року, і забезпечує їхнє виконання через п'ятирічні плани та партійні директиви. Ця система дозволяє Китаю реалізовувати амбітні проєкти, які потребують значних ресурсів і часу, наприклад, ініціативу «Один пояс, один шлях», що охоплює інфраструктурні інвестиції в понад 140 країнах на суму понад 1 трильйон доларів до 2023 року. Авторитарне управління також сприяє швидкому реагуванню на кризи: під час фінансової кризи 2008 року Китай оперативно запровадив пакет економічного стимулювання на 4 трильйони юанів (586 мільярдів доларів), що дозволило зберегти зростання ВВП на рівні 9,4% у 2009 році, коли світова економіка скоротилася на 0,1%. Такі приклади демонструють, що авторитарна система забезпечує швидкість і послідовність, які часто недоступні демократичним країнам із розподілом влади.

Ринкова економіка як двигун інновацій і зростання

Ринкова економіка, поступово впроваджена з реформ Ден Сяопіна у кінці 1970-х років, стала каталізатором економічного зростання, інновацій і глобальної інтеграції Китаю. Політика «реформ і відкритості» дозволила ввести приватну власність, створити фондові біржі (Шанхайська та Шеньчженьська біржі, засновані в 1990 році), залучити іноземні інвестиції та розвинути приватний сектор, який нині генерує близько 60% ВВП і 80% робочих місць у Китаї (Naughton, 2018). Створення спеціальних економічних зон (СЕЗ) у таких містах, як Шеньчжень і Гуанчжоу, стало експериментальним майданчиком для ринкових реформ, які згодом поширилися на всю країну. Наприклад, Шеньчжень, який у 1980 році був невеликим селищем, у 2023 році мав ВВП 460 мільярдів доларів і став глобальним центром технологій, де базуються такі компанії, як Huawei і Tencent.

Ринкові механізми стимулюють конкуренцію, інновації та підприємництво, що дозволило Китаю перейти від економіки, заснованої на дешевих робочих силах,

до економіки знань. Приватні компанії, такі як Alibaba, ByteDance і DJI, стали світовими лідерами в електронній комерції, соціальних мережах і дронах, значною мірою завдяки ринковій свободі та доступу до капіталу. Вступ Китаю до Світової організації торгівлі (COT) у 2001 році посилив експортний потенціал, збільшивши обсяг експорту з 266 мільярдів доларів у 2001 році до 3,6 трильйона доларів у 2022 році, що зробило Китай найбільшим експортером світу (UNCTAD, 2023). Іноземні інвестиції, які у 2022 році склали 189 мільярдів доларів, сприяли трансферу технологій і модернізації промисловості.

Однак ринкова економіка в Китаї функціонує в межах «соціалістичної ринкової економіки», де держава зберігає контроль над стратегічними секторами, такими як енергетика, телекомунікації, транспорт і фінанси. Державні підприємства (SOEs), які контролюють 30% економіки, домінують у цих галузях, тоді як державні банки, такі як Китайський банк розвитку та Банк Китаю, надають пільгові кредити для підтримки національних пріоритетів. Наприклад, у 2023 році державні банки виділили 2,5 трильйона юанів на розвиток зелених технологій і цифрової економіки в рамках 14-го п'ятирічного плану. Цей контроль дозволяє спрямовувати ринкові сили на досягнення державних цілей, таких як індустріалізація, скорочення бідності (з 88% у 1981 році до менш ніж 2% у 2020 році) і технологічний розвиток, зокрема через ініціативу «Зроблено в Китаї 2025».

Синергія авторитаризму та ринкової економіки

Синергія між авторитаризмом і ринковою економікою є ключовою особливістю китайської моделі, що забезпечує її гнучкість і адаптивність. Авторитарна система надає політичну стабільність і стратегічне бачення, тоді як ринкові механізми стимулюють економічну ефективність і інновації. Ця комбінація дозволяє Китаю швидко реагувати на внутрішні та зовнішні виклики, використовуючи сильні сторони обох підходів. Наприклад, під час фінансової кризи 2008 року авторитарна система дозволила оперативно затвердити пакет економічного стимулювання, який включав інфраструктурні інвестиції (будівництво доріг, аеропортів, залізниць) і підтримку експорту через ринкові стимули, такі як податкові пільги для експортерів. Це забезпечило швидке відновлення економіки,

тоді як багато демократичних країн стикалися з затримками через політичні дебати [51].

Гнучкість моделі також проявляється в локальних експериментах, які дозволяють тестувати ринкові реформи в контрольованих умовах. Наприклад, створення СЕЗ у 1980-х роках було пілотним проєктом, який перевіряв вплив ринкових механізмів на економіку, зберігаючи авторитарний контроль. Успіх цих зон, які залучили мільярди доларів іноземних інвестицій, переконав КПК масштабувати реформи на національний рівень. Аналогічно, ініціативи, такі як «подвійна циркуляція» (з 2020 року), поєднують ринкові стимули для внутрішнього споживання з державним інвестуванням у технології, щоб зменшити залежність від експорту в умовах торговельних воєн.

Ця синергія також дозволяє Китаю балансувати між глобальною інтеграцією та національним суверенітетом. Ринкові механізми сприяють залученню іноземних технологій і капіталу, але авторитарна система обмежує доступ західних компаній до стратегічних секторів, таких як інтернет і телекомунікації. Наприклад, Google і Facebook мають мінімальну присутність у Китаї, що сприяло розвитку національних аналогів, таких як Baidu і WeChat, які контролюють 80% внутрішнього цифрового ринку. Цей підхід забезпечує економічні вигоди від глобалізації, мінімізуючи політичні та економічні ризики.

Недоліки та виклики поєднання

Незважаючи на очевидні переваги, поєднання авторитаризму та ринкової економіки має низку недоліків, які створюють ризики для довгострокової стійкості моделі:

1. Надмірне державне втручання: Жорсткий державний контроль може призводити до неефективного розподілу ресурсів і накопичення боргів. Державні підприємства, які отримують значні субсидії, накопичили борг у розмірі 150% ВВП у 2022 році, що створює фінансові ризики (IMF, 2024). Наприклад, надлишкові інвестиції в інфраструктуру призвели до появи «міст-привидів», таких як Кангбаші, які залишаються частково незаселеними. Надмірне регулювання приватного сектору, як у випадку з технологічними компаніями Alibaba і Tencent у 2020-2021

роках, коли штрафи та обмеження знизили їхню капіталізацію на сотні мільярдів доларів, може стримувати інновації та знижувати конкурентоспроможність.

2. Придушення приватної ініціативи: Хоча ринкова економіка стимулює підприємництво, державний контроль часто обмежує свободу приватного сектору. Наприклад, партійні комітети в приватних компаніях (присутні в 70% великих фірм у 2023 році) можуть впливати на бізнес-рішення, що знижує автономію. Регуляторні кампанії, спрямовані на технологічний сектор, такі як обмеження діяльності Ant Group у 2020 році, демонструють пріоритет державної політики над ринковими інтересами, що може відлякувати інвесторів і стримувати зростання.

3. Обмеження свобод і соціальна напруга: Авторитарна система, яка забезпечує стабільність, водночас обмежує свободу слова, преси, зібрань і громадянські права. Система «Великого китайського файрволу» блокує доступ до іноземних сайтів, таких як Google і Twitter, а система «соціального кредиту» контролює поведінку громадян. Репресії проти дисидентів і етнічних меншин, зокрема уйгурів у Сіньцзяні, викликають міжнародну критику та санкції. Ці обмеження можуть провокувати невдоволення, особливо серед молоді та міського середнього класу, які мають доступ до глобальної інформації. Протести в Гонконзі у 2019-2020 роках і локальні виступи проти карантинних обмежень у 2022 році (наприклад, у Шанхаї) вказують на потенціал соціальної напруги, яка може загрожувати стабільності [52].

4. Залежність від політичної еліти: Авторитарна система робить модель вразливою до помилок окремих лідерів або груп. Персоналізація влади за Сі Цзіньпіна, зокрема після скасування обмеження президентських термінів у 2018 році, підвищує залежність від його рішень. Наприклад, надмірне регулювання технологічного сектору у 2020-2021 роках, яке приписують особистій ініціативі Сі, призвело до економічних втрат і відтоку капіталу. Така концентрація влади може призводити до стратегічних прорахунків, особливо в умовах складних глобальних викликів.

5. Глобальні виклики: Поєднання авторитаризму та ринкової економіки ускладнює позиціонування Китаю в глобальному контексті. Ринкова інтеграція

зробила Китай залежним від світових ринків і технологій, але авторитарна система викликає недовіру в демократичних країнах. Торговельна війна зі США у 2018-2020 роках, санкції проти китайських компаній, таких як Huawei, і обмеження на експорт напівпровідників у 2022 році виявили вразливість моделі. Ці виклики змушують Китай прискорювати технологічну самодостатність, що вимагає значних ресурсів і часу.

3.2. Роль Комуністичної партії

Комуністична партія Китаю (КПК) є серцевиною «китайської моделі розвитку», виступаючи її політичним, ідеологічним, організаційним і стабілізуючим ядром. Заснована у 1921 році, КПК налічує понад 95 мільйонів членів (станом на 2023 рік) і є найбільшою політичною організацією у світі, що дозволяє їй проникати в усі сфери суспільного життя Китаю. Її роль виходить далеко за межі традиційного політичного лідерства, охоплюючи економічне планування, соціальну політику, культурний розвиток і навіть приватний сектор. КПК забезпечує єдність, послідовність і адаптивність системи, що стало основою швидкого економічного зростання, політичної стабільності та глобального впливу Китаю. Водночас її монополія на владу створює виклики, пов'язані з обмеженням свобод і потенційними ризиками авторитаризму. Нижче детально розглядаються ключові функції КПК та їхній вплив на китайську модель.

Політичне лідерство є основною функцією КПК, яка визначає стратегічний курс розвитку Китаю та координує діяльність усіх державних інститутів. Партія формулює довгострокові цілі, такі як досягнення «помірно заможного суспільства» до 2021 року чи статусу глобального технологічного лідера до 2049 року, а також розробляє економічні, соціальні та зовнішньополітичні стратегії. Національний конгрес КПК, що проводиться кожні п'ять років, є ключовою платформою для затвердження п'ятирічних планів, обрання керівних органів (Центральний комітет, Політбюро, Постійний комітет Політбюро) і визначення політичного курсу. Постійний комітет Політбюро, який зазвичай складається з 5-9 осіб, є фактичним центром прийняття рішень, де узгоджуються такі ініціативи, як «Один пояс, один

шлях», програма «Зроблено в Китаї 2025» чи антикорупційна кампанія. КПК контролює призначення на ключові посади в уряді, Народно-визвольній армії (НВА), судах, державних підприємствах і місцевих адміністраціях, що забезпечує лояльність еліт і запобігає фрагментації влади. Наприклад, губернатори провінцій і мери міст, хоча формально призначаються місцевими органами, проходять відбір через партійні структури, що гарантує їхню відповідність центральному курсу. Ця система централізованого лідерства дозволяє Китаю реалізовувати масштабні проекти, такі як мережа високошвидкісних залізниць (понад 40 000 км станом на 2023 рік), але обмежує політичний плюралізм.

Ідеологічна функція КПК полягає в розробці та просуванні офіційної ідеології, яка обґрунтовує легітимність партії, консолідує суспільство та адаптує соціалістичні принципи до сучасних реалій. Концепція «соціалізму з китайською специфікою», запроваджена Ден Сяопіном, стала ідеологічною основою для поєднання ринкових реформ із соціалістичною риторикою. Вона дозволила легітимізувати приватну власність, іноземні інвестиції та ринкову конкуренцію, не відходячи від марксистсько-ленінської спадщини. У сучасний період ідеї Сі Цзіньпіна про «соціалізм з китайською специфікою нової епохи» є центральним елементом ідеології, акцентуючи на «Китайській мрії» (національному відродженні), «загальному процвітанні» та глобальному лідерстві. Ці ідеї, закріплені в Конституції КНР і статуті КПК у 2017 році, підняли статус Сі до рівня Мао Цзедуна та Ден Сяопіна, зміцнивши його персональну владу. Ідеологія КПК також інтегрує націоналістичні елементи, апелюючи до історичної пам'яті про «століття приниження» (1839-1949) і прагнення до «великого відродження китайської нації». Ця риторика мобілізує населення, особливо молодь, навколо національних цілей, таких як технологічна незалежність чи космічні програми (наприклад, місячна станція «Чан'е»). Водночас ідеологічна гнучкість дозволяє партії адаптувати марксизм до нових викликів, таких як цифрова економіка, екологічна стійкість чи геополітична конкуренція, зберігаючи соціалістичний наратив як символ єдності.

Організаційна роль КПК проявляється в її унікальній здатності координувати складну систему управління країною з населенням 1,4 мільярда осіб і значними

регіональними відмінностями. Партія має розгалужену мережу осередків, які діють на всіх рівнях – від центральних органів у Пекіні до сільських громад. Ця мережа, що охоплює мільйони активістів, забезпечує ефективну реалізацію політики, моніторинг її виконання та зворотний зв'язок від суспільства. Наприклад, під час пандемії COVID-19 у 2020 році партійні осередки координували карантинні заходи, розподіл ресурсів і масове тестування, що дозволило Китаю швидко стримати епідемію. Система «партійних комітетів» у державних і приватних підприємствах забезпечує вплив КПК на економічний сектор. Станом на 2023 рік, за оцінками, 70-80% великих приватних компаній, включаючи технологічних гігантів, таких як Alibaba, Tencent і Huawei, мають партійні комітети, які узгоджують їхню діяльність із національними цілями, такими як кібербезпека чи скорочення викидів. Принцип «демократичного централізму» дозволяє поєднувати внутрішньопартійні дискусії з жорсткою дисципліною, що забезпечує швидке прийняття рішень і їхнє послідовне виконання. Ця організаційна структура дала змогу Китаю реалізувати масштабні інфраструктурні проекти, такі як будівництво 300 000 км автомагістралей, і оперативно реагувати на кризи, наприклад, фінансову кризу 2008 року, коли партія швидко мобілізувала 4 трильйони юанів на економічне стимулювання [53].

Меритократична селекція є однією з найсильніших рис КПК, що забезпечує формування компетентної управлінської еліти. Успадкована від конфуціанської традиції, ця система базується на відборі та просуванні кадрів за їхніми професійними якостями, результатами роботи та політичною лояльністю. КПК використовує складну систему оцінювання, яка включає кількісні показники (наприклад, зростання ВВП регіону, рівень урбанізації, скорочення бідності) і якісні критерії (лідерські здібності, антикорупційна діяльність). Наприклад, губернатори провінцій чи мери міст оцінюються за економічними результатами, екологічними показниками та виконанням партійних директив. Ця модель дозволила сформувати професійну бюрократію, яка здатна управляти складною економікою та суспільством. Прикладом є кар'єра Сі Цзіньпіна, який пройшов шлях від сільського адміністратора до лідера країни, демонструючи управлінські навички на різних рівнях. Меритократична система сприяла швидкому економічному зростанню

Китаю, але її обмеження – залежність від лояльності до партії та відсутність політичної конкуренції – можуть призводити до корупції, кумівства чи бюрократичного застою. Антикорупційна кампанія Сі Цзіньпіна, яка з 2012 року покарала понад 1,5 мільйона чиновників, частково вирішує ці проблеми, але також використовується для усунення політичних конкурентів.

Контроль і стабільність є критично важливими функціями КПК, спрямованими на підтримання політичного порядку та соціальної гармонії. Партія володіє монополією на владу, що виключає існування альтернативних політичних партій чи конкурентних виборів. Будь-які спроби інакомислення, такі як демократичні рухи (протести на площі Тяньаньмень 1989 року, рух за демократію в Гонконзі 2019-2020 років), жорстко придушуються через правоохоронні органи, цензуру та пропаганду. Система «Великого китайського файрволу» блокує доступ до іноземних сайтів, таких як Google чи Twitter, а моніторинг соціальних мереж (WeChat, Weibo) дозволяє виявляти потенційні загрози. За оцінками, у 2023 році Китай витратив на внутрішню безпеку понад 1,4 трильйона юанів, що перевищує бюджет оборони. Пропаганда через державні ЗМІ, освіти та культурні програми формує позитивний образ КПК і націоналістичні настрої. Водночас партія впроваджує елементи «консультативної демократії» через Народну політичну консультативну раду Китаю (НПКРК), яка включає представників бізнесу, інтелігенції та етнічних меншин, дозволяючи враховувати їхні інтереси без ризику для партійної монополії. Ця система забезпечує стабільність, але обмежує свободу слова, преси та громадянські права, що викликає критику як усередині країни, так і за кордоном.

Культурно-історичний вимір підсилює роль КПК, інтегруючи традиційні китайські цінності в сучасну політичну систему. Конфуціанські принципи ієрархії, гармонії та меритократичного управління надають партії культурної легітимності, особливо в очах старшого покоління. Легістські ідеї сильної держави та централізованого контролю вплинули на авторитарний характер системи, де КПК виступає гарантом порядку. Концепція «Тянься» (Піднебесна) формує бачення Китаю як глобального лідера, що відображається в ідеології Сі Цзіньпіна про

«спільноту єдиної долі людства». Історична пам'ять про «століття приниження» використовується для мобілізації суспільства навколо ідеї сильної держави, що протистоїть зовнішнім загрозам. Ці культурні елементи роблять КПК не лише політичною силою, але й символом національної єдності.

Економічна координація є ще однією ключовою функцією КПК, яка забезпечує реалізацію стратегічних економічних цілей. Партія розробляє п'ятирічні плани, що визначають пріоритети розвитку, такі як інфраструктура, технології чи зелена енергетика. Наприклад, 14-й п'ятирічний план (2021-2025) акцентує на технологічній самодостатності, зокрема розвитку напівпровідників і штучного інтелекту, у відповідь на санкції США. КПК координує діяльність державних підприємств, які контролюють 30% економіки, і спрямовує ресурси на стратегічні проекти, такі як будівництво 5G-мереж чи високошвидкісних залізниць. Партія також виступає посередником між державним і приватним секторами, забезпечуючи їхню відповідність національним інтересам. Наприклад, регулювання технологічних компаній у 2020-2021 роках (штрафи для Alibaba, обмеження для Didi) продемонструвало прагнення КПК підпорядкувати приватний сектор державним цілям. Ця координація сприяла економічному зростанню, але надмірне державне втручання може знижувати ефективність і стримувати інновації [54].

Глобальна роль КПК дедалі більше проявляється в міжнародній політиці, формуючи зовнішньополітичний курс Китаю та просуваючи його як альтернативу західному ліберальному порядку. Партія стоїть за такими ініціативами, як «Один пояс, один шлях», який охоплює інфраструктурні проекти в понад 140 країнах, і Азійський банк інфраструктурних інвестицій (АБІІ), що конкурує з МВФ і Світовим банком. КПК також розвиває «м'яку силу» через культурні центри Конфуція, міжнародні медіа (CGTN, Xinhua) і програми обміну. Ідеологія Сі Цзіньпіна, зокрема концепція «спільноти єдиної долі людства», позиціонує Китай як лідера країн, що розвиваються, пропонуючи модель розвитку, засновану на державному плануванні та економічному суверенітеті. Водночас амбітна зовнішня політика КПК викликає напругу з розвиненими країнами, зокрема через торговельні війни та санкції проти китайських технологічних компаній.

Соціальна роль КПК проявляється в її зусиллях із забезпечення соціальної стабільності та підвищення добробуту населення. Партія реалізує програми скорочення бідності, розширення доступу до освіти й охорони здоров'я, а також політики «загального процвітання», спрямовані на зменшення нерівності. Наприклад, у 2020 році Китай офіційно оголосив про ліквідацію крайньої бідності, що стало значним досягненням моделі. КПК також використовує соціальні програми, такі як система «соціального кредиту», для моніторингу поведінки громадян і заохочення відповідності державним нормам. Ці ініціативи зміцнюють легітимність партії, але викликають занепокоєння через вторгнення в приватне життя.

Сильні та слабкі сторони ролі КПК: Роль КПК є визначальною силою китайської моделі, але має двоїсту природу. Сильні сторони включають:

- Стабільність: Монополія КПК на владу забезпечує політичну єдність і послідовність політики, що дозволило реалізувати довгострокові проєкти, такі як урбанізація чи технологічний розвиток.
- Ефективність: Організаційна структура та меритократична селекція сприяють швидкому прийняттю рішень і професійному управлінню, що підтверджується економічним зростанням на рівні 9-10% щорічно протягом 1978-2018 років [55].
- Адаптивність: Ідеологічна гнучкість і прагматичний підхід дозволяють партії реагувати на виклики, такі як глобальні кризи чи технологічні санкції.
- Глобальний вплив: КПК позиціонує Китай як альтернативу західній моделі, що приваблює країни, які прагнуть економічного розвитку без демократизації.

Слабкі сторони включають:

- Обмеження свобод: Жорсткий контроль і цензура обмежують свободу слова, преси та громадянські права, що може викликати невдоволення, особливо серед молоді та міського середнього класу.

- Ризики авторитаризму: Персоналізація влади за Сі Цзіньпіна (скасування обмеження термінів у 2018 році) підвищує залежність системи від однієї особи, що може призвести до помилок чи застою.
- Корупція та бюрократія: Незважаючи на антикорупційні кампанії, меритократична система не повністю усуває кумівство та зловживання владою.
- Соціальна напруга: Політика контролю та нерівність між регіонами (наприклад, між Шанхаєм і провінцією Ганьсу) можуть створювати внутрішні конфлікти.

Перспективи ролі КПК: у майбутньому успіх КПК залежатиме від її здатності балансувати між контролем і гнучкістю. Партія муситиме реагувати на внутрішні виклики, такі як старіння населення (14% осіб старше 65 років у 2022 році), зростання соціальних очікувань і екологічні кризи, а також зовнішні, зокрема геополітичну конкуренцію зі США та санкції на технології. Розширення консультативної демократії, реформи економічного управління та інвестиції в інновації можуть зміцнити модель, тоді як надмірна централізація чи репресії ризикують підірвати її стійкість. Роль КПК залишатиметься центральною, але її еволюція визначатиме, чи зможе китайська модель адаптуватися до глобальних змін XXI століття.

3.3. Державне планування та регулювання

Державне планування та регулювання є наріжним каменем економічного успіху «китайської моделі розвитку», забезпечуючи унікальне поєднання ринкових механізмів із централізованим управлінням. Ця гібридна система дозволяє Китаю спрямовувати ресурси на стратегічні пріоритети, підтримувати політичну стабільність і досягати швидкого економічного зростання, яке змінило країну з аграрної економіки на другу за величиною економіку світу за номінальним ВВП (14,3 трильйона доларів у 2023 році, за даними Світового банку). Державне планування в КНР охоплює п'ятирічні плани, діяльність державних підприємств, фінансове регулювання, регіональну політику та інноваційні ініціативи, що разом формують комплексний підхід до модернізації. Водночас надмірне державне

втручання та глобальні виклики створюють ризики, які потребують гнучкої адаптації. Нижче детально розглядаються ключові аспекти державного планування та регулювання в контексті китайської моделі.

П'ятирічні плани залишаються основним інструментом економічного планування в КНР, забезпечуючи стратегічне бачення розвитку країни. Розроблені Державною комісією з питань розвитку та реформ (NDRC), ці плани встановлюють цільові показники зростання, пріоритети інвестицій, соціальні ініціативи та екологічні цілі. Вони є гнучкими, дозволяючи адаптувати політику до внутрішніх і зовнішніх змін, таких як глобальні економічні кризи чи технологічні санкції. Наприклад, 14-й п'ятирічний план (2021-2025) акцентує на розвитку зелених технологій (зокрема, сонячної та вітрової енергетики), цифрової економіки (5G, штучний інтелект) і скороченні нерівності між регіонами. План передбачає досягнення вуглецевої нейтральності до 2060 року, що відображає відповідь на глобальні екологічні виклики. П'ятирічні плани також координують масштабні інфраструктурні проєкти, такі як розширення мережі високошвидкісних залізниць, яка до 2023 року досягла 45 000 км, що становить 70% світового обсягу. Гнучкість планів проявляється в їхній здатності інтегрувати ринкові стимули, такі як податкові пільги для приватних компаній у пріоритетних секторах, із державним контролем, що забезпечує баланс між ефективністю та стабільністю. Цей інструмент дозволяє Китаю уникати короткострокового популізму, зосереджуючись на довгострокових цілях, таких як технологічна самодостатність чи урбанізація.

Державні підприємства (SOEs) відіграють центральну роль у реалізації стратегічних економічних цілей, забезпечуючи державі контроль над ключовими галузями. Станом на 2023 рік, державні підприємства контролюють близько 30% економіки КНР, домінуючи в таких секторах, як енергетика (наприклад, State Grid Corporation), телекомунікації (China Mobile), транспорт (China Railway) і важка промисловість (Baosteel). Вони є основними виконавцями державних проєктів, таких як будівництво інфраструктури, розвиток 5G-мереж чи космічних програм (наприклад, місячна місія «Чан'е»). Державні підприємства також відіграють роль «стабілізаторів» економіки, підтримуючи зайнятість і виконуючи соціальні функції,

такі як забезпечення енергоресурсами віддалених регіонів. Проте їх часто критикують за нижчу ефективність порівняно з приватним сектором через бюрократію, корупцію та залежність від державних субсидій. Наприклад, у 2022 році сукупний борг державних підприємств досяг 150% ВВП, що створює фінансові ризики. У відповідь уряд проводить реформи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності SOEs, зокрема шляхом часткової приватизації та залучення ринкових механізмів. Незважаючи на виклики, державні підприємства залишаються незамінними для реалізації довгострокових цілей, таких як ініціатива «Зроблено в Китаї 2025», спрямована на лідерство в високих технологіях.

Фінансове регулювання є ключовим інструментом для спрямування ресурсів на пріоритетні сектори та захисту економіки від зовнішніх потрясінь. Державні банки, такі як Банк Китаю, Китайський банк розвитку (CDB) і Китайський банк промисловості та торгівлі (ICBC), надають пільгові кредити стратегічним галузям, інфраструктурним проєктам і регіонам із низьким рівнем розвитку. Наприклад, CDB фінансував будівництво портів і залізниць у рамках «Одного поясу, одного шляху», інвестувавши понад 500 мільярдів доларів у міжнародні проєкти до 2023 року. Центральний банк Китаю (Народний банк Китаю) регулює грошову політику, підтримуючи стабільність юаня та контролюючи капітальні потоки. Фінансова система КНР залишається відносно закритою, з обмеженнями на рух капіталу та доступ іноземних інвесторів до внутрішнього ринку, що захищає країну від глобальних фінансових криз, таких як криза 2008 року. Водночас ця закритість ускладнює інтеграцію в глобальні фінансові ринки та підвищує залежність від державних банків, які накопичили значні обсяги непогашених кредитів (близько 40% ВВП у 2023 році). Регулювання також включає контроль над приватними фінансовими платформами, такими як Ant Group, для запобігання системним ризикам і забезпечення відповідності державним цілям.

Регіональна політика спрямована на скорочення економічної нерівності між розвиненими прибережними провінціями (Гуандун, Чжецзян, Шанхай) і відсталими внутрішніми регіонами (Ганьсу, Цинхай, Сіньцзян). Програми, такі як «Розвиток Західного Китаю» (з 2000 року) і «Відродження Північного Сходу» (з 2003 року),

передбачають масштабні інвестиції в інфраструктуру, освіту, охорону здоров'я та промисловість у менш розвинених регіонах. Наприклад, у рамках «Розвитку Західного Китаю» було побудовано 50 000 км доріг і десятки аеропортів у таких провінціях, як Сичуань і Юньнань, що сприяло їхній економічній інтеграції. Ці ініціативи також включають програми переселення та урбанізації, завдяки яким частка міського населення зросла з 20% у 1980 році до 65% у 2023 році. Регіональна політика сприяла скороченню бідності (з 88% у 1981 році до менш ніж 2% у 2020 році), але розрив між регіонами залишається значним: у 2022 році ВВП на душу населення в Шанхаї (157 000 юанів) був у 4 рази вищим, ніж у Ганьсу (39 000 юанів). Виклики включають неефективне використання інвестицій у депресивних регіонах і соціальну напругу через примусове переселення.

Інноваційна політика стала пріоритетом у сучасному Китаї, відображаючи прагнення перейти від економіки, заснованої на дешевих робочих силах, до економіки знань. Держава інвестує значні кошти в дослідження та розробки (R&D), витрати на які в 2023 році склали 2,55% ВВП (близько 3,3 трильйона юанів), що наближається до рівня США (2,8%) і ЄС (2,2%) (National Bureau of Statistics of China, 2024). Ініціатива «Зроблено в Китаї 2025», запущена в 2015 році, спрямована на досягнення лідерства в таких галузях, як штучний інтелект, робототехніка, напівпровідники та біотехнології. Уряд створює технопарки (наприклад, Zhongguancun у Пекіні), наукові центри та програми підтримки стартапів, що сприяло появі таких компаній, як Huawei, BYD і DJI. Державне фінансування також підтримує розвиток національних чемпіонів, які конкурують із західними корпораціями: у 2023 році Huawei посіла 2-е місце у світі за витратами на R&D у технологічному секторі. Водночас інноваційна політика стикається з викликами, такими як технологічні санкції США (наприклад, обмеження на постачання чипів) і залежність від імпорту високотехнологічних компонентів. У відповідь Китай інвестує в національну напівпровідникову промисловість, плануючи досягти 70% самозабезпечення до 2025 року.

Виклики державного планування та регулювання є значними та можуть вплинути на довгострокову стійкість китайської моделі:

- Надмірне втручання: Жорстке державне регулювання може призводити до неефективного розподілу ресурсів, як це видно в накопиченні боргів державними підприємствами (150% ВВП у 2022 році) і переінвестуванні в інфраструктуру, що не завжди окупається.
- Придушення приватного сектору: Надмірний контроль, як у випадку з регулюванням технологічних компаній у 2020-2021 роках, може стримувати інновації та знижувати конкурентоспроможність. Наприклад, ринкова капіталізація Alibaba впала на 50% після штрафів і обмежень.
- Фінансові ризики: Високий рівень заборгованості місцевих урядів і державних банків створює загрозу фінансової нестабільності, особливо в умовах уповільнення зростання (6% у 2023 році порівняно з 10% у 2000-х).
- Глобальна конкуренція: Технологічні санкції США та ЄС, а також протекціонізм у торгівлі змушують Китай балансувати між захистом національних інтересів і залученням іноземних технологій. Наприклад, обмеження на експорт чипів від ASML ускладнюють розвиток китайської напівпровідникової промисловості.
- Демографічна криза: Старіння населення (14% осіб старше 65 років у 2022 році, прогноз – 28% до 2040 року) і скорочення робочої сили створюють тиск на економіку, вимагаючи реформ у соціальному забезпеченні та продуктивності праці.
- Екологічні виклики: Інтенсивне зростання призвело до забруднення повітря, води та деградації земель, що змушує уряд інвестувати в зелені технології, але вимагає значних витрат і перебудови економіки.

Сильні сторони державного планування включають:

- Стратегічне бачення: П'ятирічні плани забезпечують чіткі цілі та довгострокову координацію, що дозволило Китаю досягти таких результатів, як скорочення бідності та будівництво глобальної інфраструктурної мережі.
- Контроль над економікою: Державні підприємства та фінансове регулювання дозволяють спрямовувати ресурси на пріоритетні галузі, забезпечуючи економічну стабільність і захист від зовнішніх криз.

- Гнучкість: Локальні експерименти, такі як створення СЕЗ, дозволяють тестувати політики перед їхнім масштабуванням, знижуючи ризики.
- Інноваційний потенціал: Масштабні інвестиції в R&D і підтримка технологічних компаній позиціонують Китай як лідера в таких галузях, як 5G (Huawei контролює 30% світового ринку) і електромобілі (BYD є другим у світі виробником).

Перспективи державного планування залежатимуть від здатності Китаю адаптувати свої інструменти до нових умов. Уповільнення економічного зростання (прогноз на 2025 рік – 4,5-5%) і демографічна криза вимагатимуть реформ, таких як лібералізація фінансового сектору, підвищення ефективності державних підприємств і розширення соціальних програм. Геополітична конкуренція, зокрема зі США, змусить Китай прискорити технологічну самодостатність, що потребуватиме більших інвестицій у R&D і міжнародну співпрацю. Екологічні цілі, такі як вуглецева нейтральність до 2060 року, вимагатимуть перебудови енергетичного сектору, що може сповільнити зростання в короткостроковій перспективі, але зміцнить модель у довгостроковій.

РОЗДІЛ 4. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

4.1. Порівняння з іншими моделями розвитку

«Китайська модель розвитку» є унікальним явищем у сучасному світі, яке поєднує авторитарне управління, ринкові механізми та прагматичний підхід до реформ. Її порівняння з іншими моделями розвитку, такими як західна ліберальна модель, модель «азійських тигрів», радянська модель, індійська модель та моделі країн Латинської Америки, дозволяє виявити сильні та слабкі сторони, а також оцінити її специфіку в глобальному контексті.

Західна ліберальна модель, представлена Сполученими Штатами, країнами Західної Європи та іншими розвиненими демократіями, базується на принципах вільного ринку, політичного плюралізму, верховенства права та захисту індивідуальних свобод. Ця модель передбачає мінімальне втручання держави в економіку, конкурентну багатопартійну систему та незалежність судової системи. На відміну від китайської моделі, західна модель сприяє інноваціям через приватний сектор, відкриту конкуренцію та свободу підприємництва. Демократична система дозволяє враховувати інтереси різних соціальних груп, що забезпечує гнучкість і адаптивність до суспільних змін. Проте західна модель часто стикається з політичними конфліктами, бюрократичними затримками та нерівномірним розподілом економічних вигод, що може уповільнювати прийняття стратегічних рішень. Китайська модель, навпаки, завдяки централізованому управлінню та однопартійній системі забезпечує швидке прийняття рішень і послідовність політики, але обмежує політичні свободи та громадянські права, що може створювати довгострокові ризики соціальної напруги.

Модель «азійських тигрів» (Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Гонконг) має багато спільного з китайською моделлю, зокрема активну роль держави в економіці, експортно-орієнтоване зростання та акцент на індустріалізації. Як і Китай, ці країни використовували державне планування, пільгові кредити, інфраструктурні інвестиції та підтримку стратегічних галузей для досягнення швидкого економічного зростання. Наприклад, Південна Корея у 1960-1980-х роках активно підтримувала чеболі (великі промислові конгломерати), що нагадує

китайську політику сприяння державним підприємствам. Однак «азійські тигри» мали менший масштаб економіки, що дозволяло їм швидше адаптуватися до глобальних ринків. Крім того, більшість із них (за винятком Сінгапуру) з часом перейшли до демократичних систем, тоді як Китай зберіг авторитарну модель. Китайська модель вирізняється більшою ідеологічною складовою, що відображає соціалістичну спадщину, а також масштабами країни, які вимагають складнішого управління. Водночас досвід «азійських тигрів» значною мірою вплинув на формування китайської моделі, зокрема через адаптацію їхніх стратегій до китайських умов [56].

Радянська модель, яка була основою для економічної політики КНР у 1950-х роках, базувалася на жорсткому централізованому плануванні, державній власності на засоби виробництва та ізоляції від глобальних ринків. Китай запозичив від СРСР такі елементи, як п'ятирічні плани, партійне керівництво та акцент на важкій промисловості. Проте, на відміну від СРСР, Китай після реформ Ден Сяопіна відійшов від жорсткого планування, інтегрував ринкові механізми та відкрив економіку для іноземних інвестицій. Радянська модель зазнала краху через брак гнучкості, економічний застій і неспроможність адаптуватися до глобальних змін, тоді як китайська модель демонструє здатність до еволюції та прагматизму. Наприклад, Китай уникнув залежності від планової економіки, впровадивши «двоколіїну систему», яка поєднує державний і приватний сектори. Крім того, Китай врахував уроки розпаду СРСР, приділяючи особливу увагу політичній стабільності та поступовим реформам.

Індійська модель розвитку є ще одним важливим об'єктом порівняння, оскільки Індія, як і Китай, є великою країною, що розвивається, з амбітними цілями модернізації. Індійська модель поєднує демократію з ринковою економікою, але страждає від бюрократичних затримок, корупції та соціальної нерівності. На відміну від Китаю, Індія має конкурентну багатопартійну систему, яка забезпечує політичний плюралізм, але часто призводить до політичної нестабільності та фрагментації політики. Китайська модель, завдяки централізованому управлінню, досягла швидшого економічного зростання та інфраструктурного розвитку, тоді як

Індія відстає за такими показниками, як урбанізація чи скорочення бідності. Наприклад, у період з 1980 по 2020 рік Китай скоротив рівень бідності з 88% до менш ніж 2%, тоді як в Індії цей показник знизився з 89% до приблизно 20% (World Bank, 2023). Водночас індійська модель має переваги у сфері інформаційних технологій і стартапів, що частково пояснюється більшою свободою підприємництва та меншим державним контролем.

Моделі країн Латинської Америки, таких як Бразилія, Аргентина чи Мексика, також контрастують із китайською моделлю. Ці країни часто залежали від експорту сировини, що робило їх вразливими до коливань світових цін. Крім того, політична нестабільність, популістські режими та слабкі інститути перешкоджали сталому розвитку. На відміну від них, Китай зосередився на індустріалізації, диверсифікації економіки та розвитку інфраструктури. Наприклад, китайська ініціатива «Один пояс, один шлях» контрастує з латиноамериканськими моделями, які рідко мали амбітні глобальні проєкти. Водночас латиноамериканські країни мають більш демократичні системи, що забезпечують більшу свободу для громадян, але часто призводять до політичних криз.

Африканські моделі розвитку, такі як ефіопська чи нігерійська, також порівнюються з китайською моделлю, особливо в контексті її привабливості для країн, що розвиваються. Ефіопія, наприклад, частково запозичила китайський підхід, акцентуючи на державних інвестиціях в інфраструктуру та індустріалізацію. Проте африканські країни стикаються з обмеженими ресурсами, слабкими інститутами та політичною нестабільністю, що ускладнює пряме копіювання китайської моделі. Китайська модель вирізняється масштабами, дисципліною виконання та сильною роллю держави, що робить її важкою для відтворення в африканському контексті.

Порівняльний аналіз демонструє, що китайська модель є унікальною завдяки поєднанню сильної держави, ринкових механізмів і культурно-історичної специфіки. Її ключова перевага полягає в здатності швидко мобілізувати ресурси та реалізовувати довгострокові стратегії, що контрастує з повільнішими демократичними системами чи менш гнучкими плановими економіками. Водночас

обмеження політичних свобод і залежність від державного втручання створюють виклики, які можуть вплинути на її стійкість у майбутньому.

4.2. Переваги та виклики моделі

«Китайська модель розвитку» є унікальним синтезом авторитарного управління, соціалістичної ідеології, ринкових механізмів і культурно-історичних традицій, що дозволило Китаю досягти безпрецедентного економічного зростання та глобального впливу. За останні чотири десятиліття модель продемонструвала численні переваги, які забезпечили її ефективність, зокрема швидке економічне зростання, політичну стабільність і адаптивність до глобальних викликів. Проте вона також стикається з серйозними внутрішніми та зовнішніми викликами, які можуть обмежити її потенціал у довгостроковій перспективі. Цей розділ детально аналізує сильні сторони моделі, її досягнення, а також ключові проблеми, які потребують вирішення для забезпечення стійкості розвитку Китаю в XXI столітті.

Переваги китайської моделі розвитку

1. Швидке економічне зростання: За період з 1978 року, коли почалися реформи Ден Сяопіна, Китай досяг середньорічних темпів зростання ВВП на рівні 9-10%, що є одним із найвищих показників у світі. Це дозволило країні перетворитися з аграрної економіки з ВВП на душу населення 155 доларів у 1978 році на другу за величиною економіку світу з ВВП 14,3 трильйона доларів у 2023 році [57]. Одним із найвизначніших досягнень моделі є скорочення бідності: частка населення, що живе за межею крайньої бідності, зменшилася з 88% у 1981 році до менш ніж 2% у 2020 році, що означає виведення з бідності приблизно 800 мільйонів людей. Цей успіх був забезпечений завдяки експортно-орієнтованій індустріалізації, створенню спеціальних економічних зон (СЕЗ) і залученню іноземних інвестицій, які у 2022 році склали 189 мільярдів доларів. Наприклад, Шеньчжень, який у 1980 році був рибальським селом, став глобальним технологічним хабом із ВВП 460 мільярдів доларів у 2023 році, що перевищує економіку багатьох країн.

2. Політична стабільність: Однопартійна система під керівництвом Комуністичної партії Китаю (КПК) забезпечує послідовність політики та уникає політичних криз, які часто гальмують розвиток у багатопартійних демократіях.

Відсутність конкурентної політики дозволяє швидко приймати та реалізовувати рішення, що особливо важливо для масштабних проєктів. Наприклад, мережа високошвидкісних залізниць Китаю, яка до 2023 року досягла 45 000 км (70% світового обсягу), була побудована менш ніж за два десятиліття завдяки централізованому плануванню та відсутності політичної опозиції. Стабільність також сприяла довгостроковим реформам, таким як урбанізація (65% міського населення у 2023 році порівняно з 20% у 1980 році) і розвиток інфраструктури, включаючи 300 000 км автомагістралей. Ця стабільність контрастує з політичними потрясіннями в інших країнах, таких як Індія чи Бразилія, де фрагментація влади ускладнює стратегічне планування.

3. Ефективне державне планування: П'ятирічні плани, розроблені Державною комісією з питань розвитку та реформ, є ключовим інструментом для визначення економічних і соціальних пріоритетів. Вони дозволяють координувати ресурси, спрямовувати інвестиції та реалізовувати масштабні проєкти, такі як ініціатива «Один пояс, один шлях» (Belt and Road Initiative), яка охоплює інфраструктурні інвестиції в понад 140 країнах на суму понад 1 трильйон доларів до 2023 року. 14-й п'ятирічний план (2021-2025) акцентує на зелених технологіях, цифровій економіці та технологічній самодостатності, що відображає адаптацію до глобальних викликів, таких як зміна клімату та санкції США. Гнучкість планів дозволяє коригувати цілі залежно від економічних умов, що забезпечило стійкість моделі під час криз, наприклад, фінансової кризи 2008 року, коли Китай зберіг зростання на рівні 9,4% завдяки стимулюючому пакету.

4. Гнучкість і адаптивність: Прагматичний підхід, виражений у гаслі Ден Сяопіна «переходити річку, намагаючись каміння», є однією з головних переваг моделі. Китай експериментує з новими політиками на локальному рівні перед їхнім масштабуванням, що знижує ризики. Наприклад, спеціальні економічні зони (СЕЗ) у Шеньчжені та Гуанчжоу у 1980-х роках стали «лабораторіями» ринкових реформ, які згодом поширилися на всю країну. Цей підхід також проявляється у швидкому реагуванні на кризи: під час пандемії COVID-19 у 2020 році Китай швидко впровадив жорсткий карантин і масове тестування, що дозволило відновити

економіку раніше за інші країни (ВВП зріс на 2,3% у 2020 році, коли світова економіка скоротилася на 3,1%). Гнучкість моделі також видно в ідеологічній адаптації, де марксистські принципи поєднуються з ринковими механізмами, що забезпечило легітимність реформ без втрати соціалістичного наративу.

5. Меритократичне управління: Система відбору та просування кадрів, заснована на оцінці компетенцій, результатів і лояльності до КПК, сприяє формуванню професійної управлінської еліти. Успадкована від конфуціанської традиції, ця модель передбачає чіткі критерії оцінювання, такі як економічні показники регіону чи виконання партійних завдань. Наприклад, губернатори провінцій оцінюються за зростанням ВВП, рівнем урбанізації чи екологічними досягненнями, що стимулює ефективне управління. Ця система дозволила Китаю створити бюрократію, здатну керувати країною з населенням 1,4 мільярда осіб і значними регіональними відмінностями. Кар'єра Сі Цзіньпіна, який пройшов шлях від сільського чиновника до лідера країни, ілюструє меритократичний принцип. Порівняно з іншими країнами, де політичні призначення часто залежать від популізму чи лобіювання, китайська модель забезпечує стабільність і компетентність еліт.

6. Глобальна інтеграція з національним контролем: Китай ефективно використовує глобалізацію для залучення технологій, капіталу та ринків, зберігаючи суверенітет над ключовими секторами економіки. Вступ до Світової організації торгівлі (СОТ) у 2001 році відкрив доступ до світових ринків, що збільшило експорт з 266 мільярдів доларів у 2001 році до 3,6 трильйона доларів у 2022 році, зробивши Китай найбільшим експортером світу. Водночас уряд зберігає контроль над стратегічними галузями, такими як телекомунікації, енергетика та фінанси, через державні підприємства та обмеження для іноземних компаній. Наприклад, західні технологічні гіганти, такі як Google і Facebook, мають обмежений доступ до китайського ринку, що сприяє розвитку національних компаній, таких як Baidu і WeChat. Цей підхід дозволяє Китаю отримувати переваги глобалізації, мінімізуючи економічну залежність і політичні ризики.

Виклики китайської моделі розвитку

1. Соціальна нерівність: Незважаючи на вражаюче скорочення бідності, економічна нерівність між регіонами, міським і сільським населенням, а також соціальними групами залишається значною. У 2023 році ВВП на душу населення в Шанхаї (157 000 юанів) був у чотири рази вищим, ніж у провінції Ганьсу (39 000 юанів), а індекс Джині (показник нерівності) досяг 0,47, що вказує на високий рівень диспропорцій. Розрив між багатими прибережними провінціями та внутрішніми регіонами, а також між міськими елітами та сільськими робітниками, створює соціальну напругу. Наприклад, мігранти з сільської місцевості (близько 290 мільйонів у 2023 році) часто стикаються з обмеженнями в доступі до освіти та медичних послуг у містах через систему «хукоу» (реєстрація за місцем проживання). Програми, такі як «Розвиток Західного Китаю», спрямовані на скорочення нерівності, але їхня ефективність обмежена через корупцію та бюрократію.

2. Екологічні проблеми: Швидка індустріалізація та урбанізація призвели до серйозних екологічних наслідків, включаючи забруднення повітря, води та ґрунту. У 2010-х роках Китай був найбільшим у світі джерелом викидів CO₂, відповідаючи за 27% глобальних викидів у 2022 році. Забруднення повітря в містах, таких як Пекін і Тяньцзінь, спричинило зростання респіраторних захворювань, а деградація земель загрожує продовольчій безпеці. Хоча Китай інвестує в зелені технології (30% світового виробництва сонячних панелей і 50% електромобілів у 2023 році), досягнення мети вуглецевої нейтральності до 2060 року вимагає масштабної перебудови економіки, що може уповільнити зростання в короткостроковій перспективі. Наприклад, залежність від вугільної енергетики (60% енергобалансу в 2023 році) ускладнює перехід до відновлюваних джерел.

3. Демографічна криза: Політика «однієї дитини» (1979-2015) призвела до швидкого старіння населення та скорочення робочої сили. У 2022 році населення Китаю вперше зменшилося на 850 000 осіб, досягнувши 1,411 мільярда, а частка осіб старше 65 років зросла до 14% (прогноз – 28% до 2040 року). Скорочення робочої сили (з 780 мільйонів у 2011 році до 733 мільйонів у 2023 році) створює тиск на економічне зростання, тоді як зростання пенсійних витрат (10% ВВП у 2023 році) обтяжує бюджет. Політика послаблення демографічних обмежень (дозвіл на

двох дітей у 2015 році та трьох у 2021 році) не дала значного ефекту через високі витрати на життя та зміну соціальних пріоритетів. Демографічна криза загрожує продуктивності економіки та соціальній стабільності, вимагаючи реформ у пенсійній системі та підвищення автоматизації [58].

4. Обмеження свобод: Авторитарна система, що забезпечує стабільність, водночас обмежує свободу слова, преси, зібрань і громадянські права. Система «Великого китайського файрволу» блокує доступ до іноземних сайтів, таких як Google і Wikipedia, а моніторинг соціальних мереж (WeChat, Weibo) дозволяє виявляти інакомислення. Репресії проти активістів, журналістів і етнічних меншин (наприклад, уйгурів у Сінцзяні) викликають міжнародну критику та санкції. Система «соціального кредиту», яка оцінює поведінку громадян, посилює контроль, обмежуючи приватність. Ці заходи забезпечують стабільність, але можуть провокувати невдоволення, особливо серед молоді та міського середнього класу, які дедалі більше контактують із глобальними демократичними цінностями. Наприклад, протести в Гонконзі у 2019-2020 роках продемонстрували потенціал соціальної напруги через обмеження свобод [59].

5. Залежність від державного втручання: Надмірна роль держави в економіці створює ризики неефективного розподілу ресурсів і придушення приватного сектору. Державні підприємства, які контролюють 30% економіки, накопили борг у розмірі 150% ВВП у 2022 році через субсидії та неефективне управління (IMF, 2024). Регулювання приватних компаній, таких як Alibaba і Tencent, у 2020-2021 роках (штрафи, обмеження діяльності) призвело до падіння їхньої капіталізації на сотні мільярдів доларів, що стримувало інновації. Надмірне планування також сприяє «перегріву» економіки, наприклад, через надлишкові інвестиції в інфраструктуру, які не завжди окупаються. Наприклад, «міста-привиди», такі як Кангбаші, побудовані в рамках урбанізації, залишаються частково незаселеними. Ці проблеми вказують на необхідність більшої ринкової свободи для підвищення ефективності.

6. Геополітична конкуренція: Зростання економічного та політичного впливу Китаю викликає занепокоєння у США, ЄС, Японії та інших країн, що

призводить до торговельних воєн, санкцій і дипломатичних конфліктів. Торговельна війна зі США у 2018-2020 роках, коли були введені мита на китайські товари на суму 550 мільярдів доларів, завдала економічних втрат і порушила ланцюги постачання. Санкції проти китайських компаній, таких як Huawei і SMIC, обмежили доступ до технологій і ринків, змусивши Китай прискорити розвиток національної напівпровідникової промисловості. Геополітична напруга також проявляється в спорах щодо Південно-Китайського моря та Тайваню, що підвищує ризик ескалації. Ці конфлікти ускладнюють глобальну інтеграцію Китаю та вимагають значних ресурсів для підтримки міжнародного впливу через ініціативи, такі як «Один пояс, один шлях».

7. Технологічна залежність: Незважаючи на прогрес у високих технологіях, Китай залишається залежним від імпорту ключових компонентів, зокрема напівпровідників і високотехнологічного обладнання. У 2022 році Китай імпортував мікрочіпи на суму 415 мільярдів доларів, що становить 18% світового ринку. Санкції США, запроваджені у 2022 році, обмежили постачання чипів і технологій від компаній, таких як TSMC і ASML, що вплинуло на розвиток штучного інтелекту, 5G і хмарних обчислень. Хоча ініціатива «Зроблено в Китаї 2025» передбачає досягнення 70% самозабезпечення в напівпровідниках до 2025 року, експерти оцінюють цей термін як нереалістичний через складність технологій і брак кваліфікованих кадрів. Ця залежність підкреслює вразливість моделі в умовах глобальної конкуренції.

Аналіз двоїстої природи моделі

Переваги та виклики китайської моделі відображають її двоїсту природу: вона є надзвичайно ефективною для досягнення швидкого зростання та стабільності, але містить внутрішні суперечності, які можуть підірвати її стійкість. Політична стабільність і державне планування забезпечують швидке впровадження реформ, але обмеження свобод і надмірне втручання держави створюють соціальну напругу та неефективність. Глобальна інтеграція сприяла економічному зростанню, але геополітична конкуренція та технологічна залежність підвищують зовнішні ризики.

Демографічна криза та екологічні проблеми додатково ускладнюють довгострокові перспективи, вимагаючи реформ у соціальній, економічній і екологічній політиці.

Перспективи та рекомендації: Успіх китайської моделі в майбутньому залежатиме від її здатності адаптуватися до нових викликів. Для цього Китаю необхідно:

- Посилити ринкові механізми: Зменшення державного втручання в економіку, реформа державних підприємств і підтримка приватного сектору можуть підвищити ефективність і стимулювати інновації.
- Скоротити нерівність: Розширення програм регіонального розвитку, реформа системи «хукоу» і підвищення доступу до освіти та охорони здоров'я для сільського населення допоможуть зменшити соціальну напругу.
- Прискорити екологічні реформи: Інвестиції в зелені технології, скорочення вугільної залежності та міжнародна співпраця в боротьбі зі зміною клімату сприятимуть сталому розвитку.
- Реформувати демографічну політику: Заохочення народжуваності через субсидії, покращення умов праці для молодих сімей і підвищення продуктивності праці через автоматизацію допоможуть пом'якшити демографічну кризу.
- Зміцнити технологічну незалежність: Подвоєння інвестицій у R&D, розвиток національної напівпровідникової промисловості та співпраця з країнами, що не входять до західного блоку, зменшать залежність від імпорту технологій.
- Балансувати глобальну інтеграцію та національні інтереси: Розширення «м'якої сили» через культурні програми та економічну співпрацю, а також дипломатичні зусилля для зменшення геополітичної напруги, сприятимуть міжнародному впливу.

Китайська модель розвитку залишатиметься привабливою для країн, що шукають альтернативні шляхи модернізації, завдяки її здатності поєднувати зростання зі стабільністю. Проте її довгостроковий успіх залежатиме від здатності КПК реформувати систему, зберігаючи баланс між контролем і свободою, а також між внутрішніми потребами та глобальними амбіціями.

4.3. Перспективи трансформації

Майбутнє «китайської моделі розвитку» залежатиме від її здатності адаптуватися до нових внутрішніх і зовнішніх викликів. У сучасних умовах глобальної конкуренції, демографічних змін і кліматичних криз Китай змушений переглядати окремі аспекти своєї моделі, зберігаючи її основні принципи – сильну державу, ринкові механізми та прагматичний підхід. Основні напрями трансформації включають:

1. **Економічна реструктуризація:** Китай прагне перейти від експортно-орієнтованої моделі до економіки, орієнтованої на внутрішнє споживання, інновації та високі технології. Програма «Зроблено в Китаї 2025» спрямована на розвиток таких галузей, як штучний інтелект, робототехніка та біотехнології, щоб перетворити Китай на світового технологічного лідера. Стратегія «подвійної циркуляції», запропонована у 2020 році, акцентує на зміцненні внутрішнього ринку при збереженні глобальної інтеграції. Для цього необхідно посилити приватний сектор, скоротити залежність від державних інвестицій і підвищити ефективність державних підприємств.

2. **Соціальні реформи:** Скорочення соціальної нерівності та вдосконалення системи соціального забезпечення є ключовими для підтримки стабільності. Зростання середнього класу та урбанізація вимагають розширення доступу до освіти, медичних послуг і пенсійного забезпечення. У 2021 році Китай запровадив політику «загального процвітання», спрямовану на скорочення розриву між багатими та бідними через перерозподіл доходів і підтримку відсталих регіонів.

3. **Екологічна стійкість:** Китай визнав екологічні проблеми як один із головних викликів. Зобов'язання досягти пікових викидів CO₂ до 2030 року та кліматичної нейтральності до 2060 року вимагають масштабних інвестицій у зелені технології, відновлювані джерела енергії та енергоефективність. У 2023 році Китай став світовим лідером за встановленою потужністю сонячних і вітрових електростанцій, але залежність від вугілля залишається значною.

4. **Політична еволюція:** Хоча повна демократизація малоімовірна, Китай може розширити елементи «консультативної демократії», залучаючи громадян до прийняття рішень на місцевому рівні. Наприклад, експерименти з громадськими

консультаціями в містах, таких як Шеньчжень, демонструють потенціал для обмеженої політичної лібералізації. Водночас посилення ідеологічного контролю та цензури, характерне для правління Сі Цзіньпіна, може обмежити ці процеси.

5. **Технологічна незалежність:** Для зменшення залежності від імпорту технологій Китай інвестує в розвиток власної напівпровідникової промисловості, квантових обчислень і штучного інтелекту. У 2023 році Китай виділив понад 300 мільярдів юанів на підтримку технологічних стартапів і дослідницьких центрів. Проте санкції Заходу та дефіцит висококваліфікованих кадрів залишаються перешкодами.

6. **Глобальна роль:** Китай продовжуватиме розширювати свій вплив через ініціативи, такі як «Один пояс, один шлях» і Азійський банк інфраструктурних інвестицій. Водночас зростання геополітичної напруги, зокрема зі США та Індією, вимагає від Китаю балансувати між напористістю та дипломатією. Концепція «спільноти єдиної долі людства» може стати основою для просування китайського бачення глобального порядку, але її успіх залежатиме від сприйняття іншими країнами.

7. **Демографічна стратегія:** Для протидії старінню населення Китай скасував обмеження на кількість дітей у сім'ї та запровадив стимули для народжуваності, такі як субсидії та декретні відпустки. Крім того, країна інвестує в автоматизацію та штучний інтелект, щоб компенсувати скорочення робочої сили.

У довгостроковій перспективі «китайська модель розвитку» має потенціал залишатися ефективною, якщо Китай збереже свою здатність до адаптації та інновацій. Проте зростання внутрішніх викликів, таких як соціальна нерівність і демографічна криза, а також зовнішніх, таких як геополітична конкуренція та кліматичні зміни, вимагатиме від Китаю нових підходів до управління. Можливі сценарії включають:

- **Продовження еволюційного розвитку:** Китай може зберегти основні принципи моделі, поступово впроваджуючи реформи в економічній, соціальній і екологічній сферах, уникаючи радикальних політичних змін.

- **Обмежена лібералізація:** Посилення консультативної демократії та розширення економічних свобод можуть зменшити соціальну напругу, але зберігатимуть авторитарний контроль.
- **Системна криза:** Якщо Китай не впорається з викликами, такими як економічний спад чи геополітична ізоляція, модель може зіткнутися з кризою, що вимагатиме радикальних змін.

1. Основні результати дослідження

Дослідження «китайської моделі розвитку» дозволило комплексно проаналізувати її еволюцію, ключові особливості, переваги, виклики та перспективи. Ця модель є унікальним феноменом, який поєднує авторитарне управління, ринкові механізми, прагматичний підхід до реформ і глибоко вкорінені культурно-історичні традиції. Вона стала прикладом альтернативного шляху модернізації, який кидає виклик традиційним західним уявленням про зв'язок між економічним зростанням і демократизацією. Основні результати дослідження можна підсумувати наступним чином:

Теоретичні основи та концептуальні засади: «Китайська модель розвитку» базується на ідеології «соціалізму з китайською специфікою», яка поєднує марксистські принципи з прагматичним підходом до економічного розвитку. Ця концепція, сформульована Ден Сяопіном і розвинута його наступниками, дозволяє адаптувати соціалістичну риторику до ринкових реалій, зберігаючи при цьому політичний контроль Комуністичної партії Китаю (КПК). Важливу роль відіграють також традиційні китайські філософські концепції, зокрема конфуціанські ідеї меритократії, гармонії та ієрархії, а також легістські принципи сильної держави. Концепція «Китайської мрії», запропонована Сі Цзіньпіном, інтегрує економічні, соціальні та геополітичні цілі, спрямовані на «велике відродження китайської нації». Ці засади формують гнучку ідеологічну основу, яка дозволяє моделі адаптуватися до змінюваних умов.

Історична еволюція: Формування китайської моделі розвитку було обумовлене складним поєднанням історичних факторів. Імперська спадщина заклала основи централізованої бюрократії та меритократичного управління, тоді як «століття приниження» (1839-1949) сформувало прагнення до національного суверенітету та економічної самодостатності. Маоїстський період (1949-1976) створив базову промислову інфраструктуру, але його радикальні експерименти, такі як «Великий стрибок» і «Культурна революція», призвели до економічних і соціальних криз. Реформи Ден Сяопіна (з 1978 року) стали поворотним моментом, запровадивши ринкові механізми, спеціальні економічні зони та політику

відкритості, що забезпечило безпрецедентне економічне зростання. Сучасний етап при Сі Цзіньпіні характеризується посиленням централізації, ідеологічного контролю та амбітними глобальними ініціативами, такими як «Один пояс, один шлях».

Особливості моделі: Китайська модель вирізняється унікальним поєднанням авторитарного управління та ринкової економіки. Комуністична партія Китаю відіграє центральну роль, забезпечуючи політичну стабільність, ідеологічне лідерство та організаційну координацію. Державне планування, втілене в п'ятирічних планах, дозволяє спрямовувати ресурси на стратегічні цілі, такі як індустріалізація, урбанізація та технологічний розвиток. Водночас ринкові механізми стимулюють конкуренцію, інновації та залучення іноземного капіталу. Ця «соціалістична ринкова економіка» контрастує як із радянською плановою системою, так і з західною моделлю вільного ринку, демонструючи здатність до синтезу різних економічних інструментів. Меритократична система відбору кадрів, успадкована від конфуціанської традиції, сприяє ефективному управлінню, тоді як контроль над інформаційним простором і громадянським суспільством забезпечує політичну стабільність.

Економічні та соціальні досягнення: За останні чотири десятиліття Китай досяг середньорічних темпів зростання ВВП на рівні 9-10%, що дозволило скоротити рівень бідності з 88% у 1981 році до менш ніж 2% у 2020 році (World Bank, 2023). Масштабна урбанізація, розвиток інфраструктури (наприклад, мережі високошвидкісних залізниць) і зростання середнього класу трансформували Китай у провідну світову економічну потугу. Політика «реформ і відкритості» сприяла інтеграції Китаю в глобальну економіку, а вступ до Світової організації торгівлі у 2001 році посилив його експортний потенціал. Водночас модель дозволила Китаю зберегти економічний суверенітет, обмежуючи вплив іноземного капіталу на стратегічні сектори.

Порівняльний аналіз: Порівняння з іншими моделями розвитку підкреслює унікальність китайського досвіду. Західна ліберальна модель, представлена США та Європою, акцентує на свободі ринку та демократії, але страждає від політичних

конфліктів і нерівності. Модель «азійських тигрів» (Південна Корея, Тайвань, Сінгапур) має спільні риси з китайською моделлю, зокрема державне планування та експортно-орієнтоване зростання, але вирізняється меншим масштабом і швидшим переходом до демократії. Радянська модель зазнала краху через брак гнучкості, тоді як Китай адаптував ринкові механізми, уникаючи економічного застою. Індійська модель, хоча й демократична, відстає за темпами зростання через бюрократію та соціальну нерівність, а латиноамериканські моделі страждають від залежності від сировини та політичної нестабільності. Китайська модель вирізняється здатністю швидко мобілізувати ресурси, але її авторитарний характер обмежує політичні свободи [60].

Переваги моделі: Китайська модель має низку сильних сторін, які забезпечують її ефективність:

- **Швидке економічне зростання:** Безпрецедентні темпи розвитку дозволили Китаю стати другою економікою світу та подолати бідність для сотень мільйонів людей.
- **Політична стабільність:** Однопартійна система уникає політичних криз і забезпечує послідовність політики, що сприяє реалізації довгострокових проєктів.
- **Ефективне планування:** П'ятирічні плани та державні інвестиції дозволяють координувати масштабні ініціативи, такі як «Зроблено в Китаї 2025» чи «Один пояс, один шлях».
- **Гнучкість:** Прагматичний підхід до реформ, заснований на експериментах і поступових змінах, дозволяє адаптуватися до глобальних викликів, таких як фінансова криза 2008 року.
- **Меритократичне управління:** Система відбору кадрів сприяє формуванню компетентної еліти, здатної управляти складною системою країни.
- **Глобальна інтеграція:** Китай використовує глобалізацію для залучення технологій і капіталу, зберігаючи контроль над національною економікою.

Виклики моделі: Незважаючи на успіхи, китайська модель стикається з низкою проблем, які можуть обмежити її стійкість:

- **Соціальна нерівність:** Розрив між багатими прибережними провінціями та відсталими внутрішніми регіонами, а також між міським і сільським населенням, залишається значним. Наприклад, ВВП на душу населення в Шанхаї у 2023 році був утричі вищим, ніж у провінції Ганьсу.

- **Екологічні кризи:** Швидка індустріалізація призвела до забруднення повітря, води та ґрунту. Китай залишається найбільшим джерелом викидів CO₂, що створює виклики для досягнення кліматичної нейтральності до 2060 року.

- **Демографічна криза:** Старіння населення та спад народжуваності, спричинені політикою «однієї дитини», скорочують робочу силу. У 2022 році населення Китаю вперше зменшилося, а частка осіб старше 65 років досягла 14% .

- **Обмеження свобод:** Авторитарна система обмежує свободу слова, преси та громадянські права, що викликає критику та може створювати соціальну напругу .

- **Економічні ризики:** Залежність від державного втручання призводить до накопичення боргів державними підприємствами (60% ВВП у 2023 році) та неефективного розподілу ресурсів.

- **Геополітична напруга:** Зростання впливу Китаю викликає конфлікти зі США, ЄС та іншими країнами, зокрема через торговельні війни та санкції на високі технології.

- **Технологічна залежність:** Незважаючи на прогрес, Китай залежить від імпорту напівпровідників та інших ключових компонентів, що робить його вразливим до зовнішніх обмежень.

Перспективи розвитку: Майбутнє китайської моделі залежатиме від її здатності адаптуватися до нових викликів. Економічна реструктуризація, спрямована на внутрішнє споживання та інновації, вимагає посилення приватного сектору та скорочення залежності від державних інвестицій. Соціальні реформи, такі як політика «загального процвітання», мають на меті скоротити нерівність і вдосконалити соціальне забезпечення. Екологічна стійкість, зокрема інвестиції в зелені технології, є пріоритетом для виконання кліматичних зобов'язань. Політична еволюція може включати розширення консультативної демократії, хоча повна

демократизація малоймовірна. На глобальній арені Китай продовжуватиме розширювати вплив через «Один пояс, один шлях» та альтернативні моделі врядування, але муситиме балансувати між напористістю та співпрацею. Демографічна стратегія, включаючи стимули для народжуваності та автоматизацію, спрямована на компенсацію скорочення робочої сили. Технологічна незалежність, зокрема розвиток напівпровідникової промисловості, є ключовою для зменшення вразливості до санкцій.

Практичне значення: Дослідження китайської моделі має як академічне, так і практичне значення. Її досвід може бути корисним для країн, що розвиваються, які шукають альтернативні шляхи модернізації, особливо в умовах обмежених ресурсів чи геополітичної конкуренції. Наприклад, африканські країни, такі як Ефіопія, уже запозичують елементи китайського підходу, зокрема державні інвестиції в інфраструктуру. Водночас унікальність китайського контексту – його культурна спадщина, історичні умови, масштаби країни та дисциплінована політична система – робить пряме копіювання моделі складним. Для інших країн ключовим уроком є необхідність адаптувати стратегії розвитку до власних умов, зберігаючи гнучкість і прагматизм.

Глобальний вплив: Китайська модель вплинула на глобальний економічний і політичний ландшафт, пропонуючи альтернативу західній ліберальній моделі. Її успіх змусив переосмислити традиційні теорії модернізації, які пов'язували економічний розвиток із демократизацією. Водночас зростання впливу Китаю викликає занепокоєння в розвинених країнах, що призводить до геополітичної конкуренції. У довгостроковій перспективі здатність Китаю поєднувати економічну міць із м'якою силою (наприклад, через культурну дипломатію чи глобальні ініціативи) визначатиме його місце в міжнародній системі.

Таким чином, «китайська модель розвитку» є складним і багатогранним феноменом, який поєднує сильні сторони (швидке зростання, стабільність, гнучкість) із серйозними викликами (нерівність, екологічні кризи, обмеження свобод). Її еволюція відображає здатність Китаю адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх умов, зберігаючи унікальну траєкторію розвитку. У майбутньому успіх

моделі залежатиме від її здатності реформуватися, зберігаючи баланс між економічною свободою, політичним контролем і глобальною відповідальністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cheru, F., & Oqubay, A. China-Africa and an Economic Transformation. Oxford University Press. 2019 . P.156–157.
2. World Bank. World Development Indicators 2023. World Bank Publications. 2023. P. 45–46.
3. He, C. The Research on China's Modernization Path. China Social Sciences Press. 2012 . P.102–104.
4. Heilmann, S. Red Swan: How Unorthodox Policy-Making Facilitated China's Rise. Chinese University Press. 2016 . P.89–91.
5. Dikötter, F. The Tragedy of Liberation: A History of the Chinese Revolution 1945–1957. Bloomsbury Press. 2013 . P.150–152.
6. Acemoglu, D., & Robinson, J. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. Crown Business. 2012 . P.200–203.
7. Naughton, B. The Chinese Economy: Adaptation and Growth. MIT Press. 2018 . P.112–114.
8. Milanovic, B. Capitalism, Alone: The Future of the System That Rules the World.⁴ Harvard University Press. 2019 . P. 88–90.
9. Jacques, M. When China Rules the World: The End of the Western World and the Birth of a New Global Order. Penguin Books. 2012 . P. 190–192.
10. Arrighi, G. Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century.⁵ Verso. 2007 . P.220–222.
11. Zhao, S. The Ideology of the Chinese Dream: Trends and Challenges. Journal of Chinese Political Science. 2017 . P. 57–59.
12. Lin, J. Y. Demystifying the Chinese Economy. Cambridge University Press. 2012 . P.145–147.
13. Callahan, W. China Dreams: 20 Visions of the Future. Oxford University Press. 2016 . P.134–135.
14. Zheng, Y. The Chinese Communist Party as Organizational Emperor. Routledge. 2016 . P.120–121.

15. Xi, J. The Governance of China.¹ Foreign Languages Press. 2014 . P.50–52.
16. World Bank. China 2030: Building a Modern, Harmonious, and Creative High-Income Society. World Bank Publications. 2010 . P. 66–67.
17. Lardy, N. Integrating China into the Global Economy. Brookings Institution Press. 2002 . P. 90–92.
18. Fairbank, J. K., & Goldman, M. China: A New History. Belknap Press. 2006. P.88–90.
19. Platt, S. R. Imperial Twilight: The Opium War and the End of China's Last Golden Age. Knopf. 2018 . P.150–152.
20. Wright, T. The Perils of Protest: State Repression and Student Activism in China and Taiwan.² University of Hawai'i Press. 2001. P. P.61–63.
21. Dikötter, F. The Cultural Revolution: A People's History, 1962–1976. Bloomsbury Press. 2016 . P.177–179.
22. Vogel, E. F. Deng Xiaoping and the Transformation of China. Harvard University Press. 2011 . P. 311–314.
23. Studwell, J. How Asia Works: Success and Failure in the World's Most Dynamic Region. Grove Press. 2013 . P.102–104.
24. Lynch, D. China's Futures: PRC Elites Debate Economics, Politics, and Foreign Policy. Stanford University Press. 2015 . P.120–122.
25. Shambaugh, D. China's Communist Party: Atrophy and Adaptation. University of California Press. 2008 . P. 99–100
26. Коваль О. О. Сучасна реформа партійних та державних інститутів Китаю: відповідь на виклики “нової епохи”. 2020 . С. 54–60.
27. Кіктенко В. О. «Ідеологія Комуністичної партії Китаю в період політики реформ і відкритості». 2021. С.47–124.
28. Yu, H. The Ascendance of State Capitalism: China's Challenge to the Global Order. University of Toronto Press. 2018 . С.84–86.
29. Repnikova, M. Media Politics in China: Improvising Power under Authoritarianism.⁷ Cambridge University Press. 2017 . P.87–89.

30. Wang, Y. Great Power Competition and Overseas Bases: The Case of China. *Naval War College Review*. 2019 . P. 29–31.
31. Dikötter, F. *The Cultural Revolution: A People's History, 1962–1976*.³ Bloomsbury Press. 2016 . P. 177–179.
32. Кіктенко В. О. Ідеологія Комуністичної партії Китаю: від революції до реформ. 2018 . С. 45–50.
33. Spence, J. D. *The Search for Modern China*. W. W. Norton & Company. 1990 . С. 539–543.
34. Dikötter, F. *Mao's Great Famine: The History of China's Most Devastating Catastrophe, 1958–1962*. Bloomsbury Publishing. 2010 . P.88–95.
35. Vogel, E. F. *Deng Xiaoping and the Transformation of China*. Harvard University Press. 2011 . P. 75–82.
36. Dikötter, F. *Mao's Great Famine: The History of China's Most Devastating Catastrophe, 1958–1962*. Bloomsbury Publishing. 2010 . P. 111–117.
37. Spence, J. D. *The Search for Modern China*. W. W. Norton & Company. 1990 . P.575–583.
38. Harding, H. *The Chinese State in Crisis, 1966–1969*. In: *The Cambridge History of China, Vol. 15: The People's Republic, Part 2: Revolutions within the Chinese Revolution, 1966–1982*. Cambridge University Press. 1991 . P. 235–241.
39. Feigenbaum, E. A. *China's Techno-Warriors: National Security and Strategic Competition from the Nuclear to the Information Age*. Stanford University Press. 2003 . P. 32–39.
40. Meisner, M. *Mao's China and After: A History of the People's Republic*. Free Press. 1999 . P.156–162.
41. Dikötter, F. *Mao's Great Famine: The History of China's Most Devastating Catastrophe, 1958–1962*. Bloomsbury Publishing. 2010 . P.130–138.
42. Vogel, E. F. *Deng Xiaoping and the Transformation of China*. Harvard University Press. 2011. P. 252–258.
43. Mittler, B. *A Continuous Revolution: Making Sense of Cultural Revolution Culture*. Harvard University Asia Center. 2012 . P.102–110.

44. Walder, A. G. *Communist Neo-Traditionalism: Work and Authority in Chinese Industry*. University of California Press. 1986 . P. 162–168.
45. Dikötter, F. *Mao's Great Famine: The History of China's Most Devastating Catastrophe, 1958–1962*. Bloomsbury Publishing. 2010 . P.176–182.
46. Naughton, B. *Growing Out of the Plan: Chinese Economic Reform, 1978–1993*. Cambridge University Press. 1995 .P. 68–75.
47. Qian, Y. The Institutional Foundations of China's Market Transition. In: *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics*. World Bank. 1999 . P.289–310.
48. Shambaugh, D. *China's Communist Party: Atrophy and Adaptation*. University of California Press. 2008 . P.45–52.
49. Shambaugh, D. *China's Future*. Polity Press. 2016 . P.112–120.
50. Ang, Y. Y. *How China Escaped the Poverty Trap*. Cornell University Press. 2016 . P. 142–150.
51. Huang, Y. *Capitalism with Chinese Characteristics: Entrepreneurship and the State*. Cambridge University Press. 2008 . P. 231–238.
52. Economy, E. C. *The Third Revolution: Xi Jinping and the New Chinese State*. Oxford University Press. 2018 . P. 85–94.
53. Shambaugh, D. *China's Communist Party: Atrophy and Adaptation*. University of California Press. 2008 . P. 128–134.
54. Ang, Y. Y. *China's Gilded Age: The Paradox of Economic Boom and Vast Corruption*. Cambridge University Press. 2020 . P.198–205.
55. Lin, J. Y. *Demystifying the Chinese Economy*. Cambridge University Press. 2012 . P. 150–158.
56. Huang, Y. *Capitalism with Chinese Characteristics: Entrepreneurship and the State*. Cambridge University Press. 2008 . P. 19–27.
57. Lin, J. Y., & Wang, Y. China's Economic Transformation. In: *The Oxford Handbook of China's Economy*. Oxford University Press. 2020 . P. 45–53.
58. Wang, F., Cai, Y. China's demographic challenges: Aging and policy responses. *Journal of Population Research*, 37 2 . 2020 . P.145–165.

59. Economy, E. C. The Third Revolution: Xi Jinping and the New Chinese State. Oxford University Press. 2018 . P. 102–108.
60. Naughton, B. The Chinese Economy: Transitions and Growth. MIT Press. 2018 . P. 89–95.